

Amersfoort onder ons tussen spoor en Smallepad

Archeologisch onderzoek

op het voormalige Meursingerrein

en de toekomstig R.A.C.M - locatie

te Amersfoort

Archeologisch Centrum
Gemeente Amersfoort
juli 2006

ARCHEOLOGIE

leeft in Amersfoort

Amersfoort onder ons **tussen spoor en Smallepad**

Archeologisch onderzoek

op het voormalige Meursingterrein

en de toekomstig R.A.C.M - locatie

te Amersfoort

Archeologisch Centrum

Gemeente Amersfoort

augustus 2006

---

colofon:

ISSN: 1872-5945

2de herziene druk

© augustus 2006

uitgave Archeologisch Centrum, Gemeente Amersfoort

redactie: F.M.E. Snieder

tekst: G. Boekenoogen, A. Clazing, M.H.A. van Dijk, T. d'Hollosy, F.M.E. Snieder, M.K. Wijker

foto's: H. van den Hauten, M.K. Wijker

opgravingstekeningen: M.K. Wijker,

illustraties: Archeologisch Centrum

ontwerp: Atwee

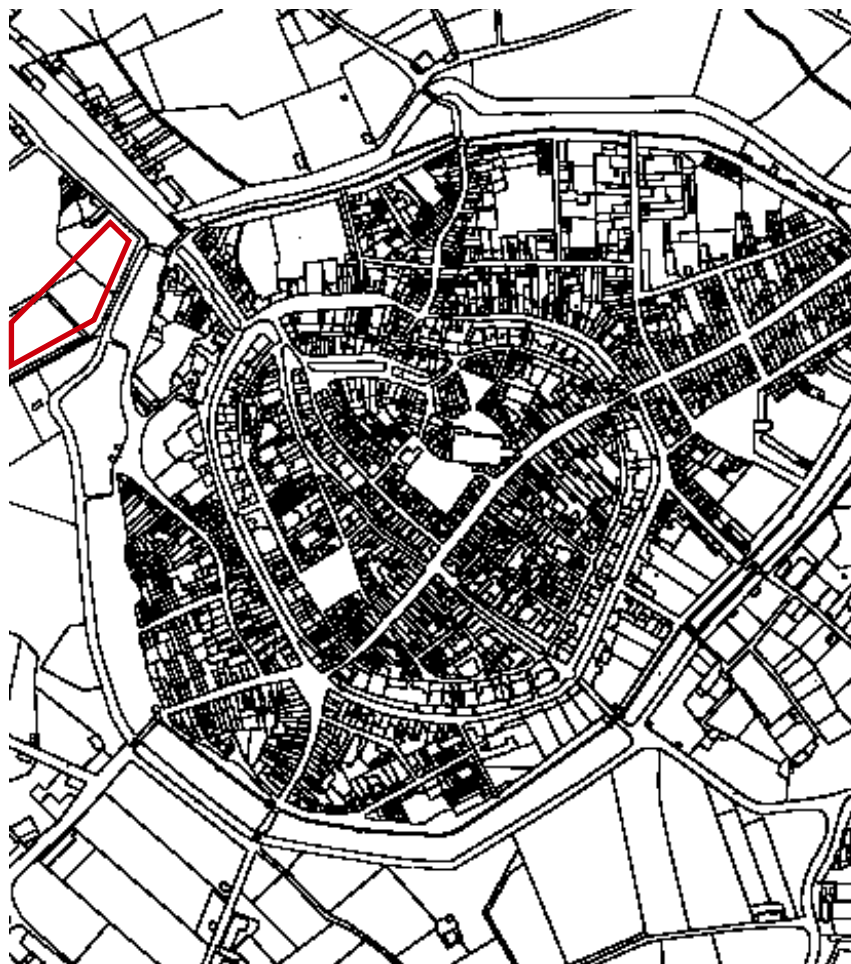
vormgeving: T. d'Hollosy

druk: Grafifors BV

Inhoud

Inhoud	3
Voorwoord	4
Inleiding	5
De locatie	6
De ondergrond	7
De stad	8
De historische context	10
Het onderzoek	20
Het resultaat	22
De vondsten	34
Conclusie	38
Samenvatting	42
Archeologische periodes	44
Literatuur	46
Bijlagen	48

Voorwoord

Francien Snieder

Archeologisch onderzoek op de plaats van de nieuwbouw van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de samenvoeging van ROB en RDMZ: een spannende zaak vanwege de extra professionele ogen die er op gericht zijn. Aan de andere kant was het ook een herhaling, want twintig jaar geleden onderzocht de gemeentelijk archeologische dienst ook al de plek voor de toenmalige nieuwbouw van de ROB aan de Kerkstraat.

Voordat het jarenlang een parkeerterrein was, lag aan het Smallepad de Meursing-fabriek en de iets oudere Amersfoorter herinnert zich de zoetige lucht van koekjes die zich van hier over de stad verspreidde. Juist door deze omvangrijke 19de- en 20ste- eeuwse industriële bebouwing waren de verwachtingen dat zich hier een rijk en ongeschonden bodemarchief zou bevinden laag. Maar niets zo onvoorspelbaar als archeologie:

opgegraven middeleeuwse boerderij-plattegronden en waterlopen hebben weer een stukje onbekende geschiedenis van Amersfoort aan het licht gebracht. Dat deze ingewikkelde puzzel - want er was uiteraard toch wel veel verstoord - tot een passend geheel is gemaakt, is te danken aan het inzicht en het enthousiasme van de mensen in het veld, onder leiding van Mattijs Wijker, die sinds enkele jaren werkzaam is bij de gemeentelijk archeologische dienst van Amersfoort.

De Rijksgebouwendienst, opdrachtgever van het archeologisch onderzoek heeft de middelen hiervoor beschikbaar gesteld en bovendien verzocht de recenter geschiedenis van de plek en haar omgeving op te schrijven. Het is zeker dat de RGD bouwt op historisch rijke grond. De gegevens hierover zijn samengebracht in dit rapport, het eerste in de reeks met de beeldende naam '*Amersfoort onder ons*'.

afbeelding 1, de Koppelpoort gezien vanuit de Schimmelpenninckstraat met geheel rechts het onderzoeksgebied, met daarop de fabriek van Meursing aan het Smallepad. Foto uit circa 1920 van dhr. J.W. Wentsel

Inleiding

Mattijs Wijker

Amersfoort heeft een rijke geschiedenis. In de binnenstad is het verleden duidelijk zichtbaar. Veel verleden zit - onzichtbaar - onder de grond, in de vorm van sporen en vondsten. Deze lopen het gevaar bij bouwwerkzaamheden voor eeuwig te verdwijnen. De stadsarcheologen hebben als taak de historische resten in de bodem (het 'bodemarchief') goed te beheren; dat kan door ze te beschermen of door ze op te graven.

Bij de bouw van het nieuwe RACM gebouw (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten) op het voormalige Meursingerterrein te Amersfoort, zal de ondergrond op veel plaatsen diepgaand geroerd worden, waarbij aanwezige archeologische resten verstoord of zelfs geheel vernietigd kunnen worden. Gezien de (archeologische) omgeving is er een redelijke kans op het aantreffen van archeologische resten, het terrein ligt immers tegen de middeleeuwse stad Amersfoort aan. Historisch onderzoek had echter uitgewezen dat de bodem - met name door de bouw en sloop van de Meursingfabriek - ernstig verstoord zou kunnen zijn. Zouden zich nog archeologische resten in de bodem bevinden, en zo ja: wat, en waar?

Vooronderzoek

Om de aan- of afwezige archeologische resten binnen het plangebied vast te stellen, heeft de Sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort, in opdracht van de Rijksgebouwendienst, in oktober 2005 een vooronderzoek middels proefsleuven op het onderzoeksgebied uitgevoerd. Ondanks de grote verstoringen die samenhangen met de voormalige Meursingfabriek, zijn vele archeologische resten aangetroffen, waaronder een aantal sloten en paalsporen uit de Middeleeuwen; resten van boeren erven, daterend uit de 12de en 13de eeuw.

Hoofdonderzoek

Uit het vooronderzoek volgde het advies een vlakdekkend hoofdonderzoek uit te voeren dat zich concentreerde op het oostelijk deel van het terrein, met een aantal korte sleuven in het westelijk deel, om alle aanwezige archeologische waarden (nader) te onderzoeken, te registreren en documenteren.

Het onderzoek is uitgevoerd door de Sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort en stond onder de verantwoordelijkheid van mevr. drs. F.M.E. Snieder. De dagelijkse leiding lag in de handen van drs. M.K. Wijker, hierbij geassisteerd door drs. H. Top. De opgravingsploeg bestond voorts uit vaste vrijwilligers van de Sectie Archeologie. Het grondwerk is uitgevoerd door J. Ruitenbeek v.o.f. uit Amersfoort.

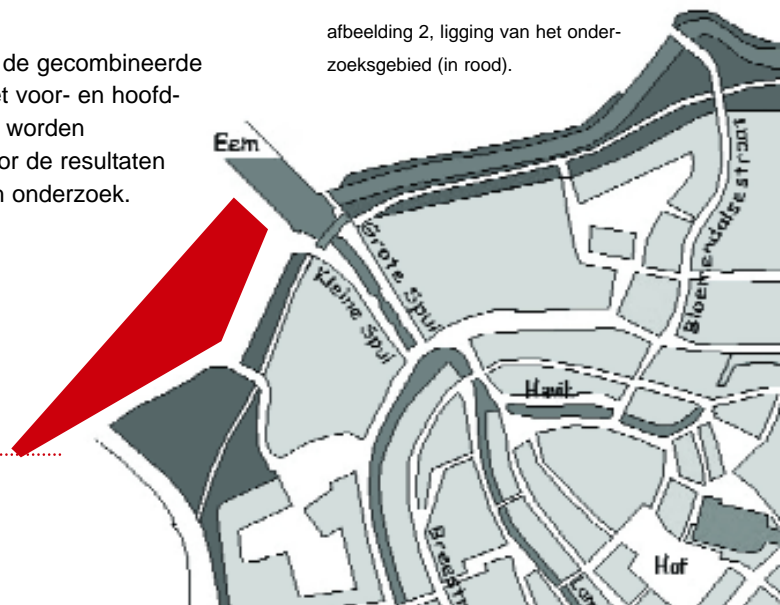
Rapportage

Dit rapport bevat de gecombineerde resultaten van het voor- en hoofdonderzoek. Deze worden voorafgegaan door de resultaten van het historisch onderzoek.

Het onderzoek op het voormalige Meursingerterrein aan het Smallepad heeft het Onderzoek Meldingsnummer 13984 gekregen en staat in het Centraal Archeologisch Informatiesysteem ARCHIS geregistreerd onder waarnemingsnummer 404324.

Bij de Sectie Archeologie van de Gemeente Amersfoort, uitvoerder van beide onderzoeken, is intern de code **MEUR'05** gehanteerd.

afbeelding 2, ligging van het onderzoeksgebied (in rood).

De locatie

Mattijs Wijker en Timo d'Hollosy

Het onderzoeksgebied staat afgebeeld op kaartblad 32 B van de topografische kaart van Nederland.

De centrumcoördinaten zijn 154.758 / 463.347 (Rijkscoördinatenstelsel)

De oppervlakte van het gebied bedraagt circa 5800 m².

Adres: Smallepad

Kadasternummer:

AMFOO.H.3544

Het beschrijven van de exacte locatie van het onderzoek is van groot belang: de resultaten vertellen iets over de geschiedenis van die specifieke plek. Daarnaast maakt een exacte plaatsbepaling koppeling met eerdere onderzoeken in de omgeving mogelijk. Voor de toekomst is het belangrijk om te weten waar al wel en waar nog niet is gegraven. Bij nieuwbouwplannen in de omgeving is deze kennis nodig voor het opstellen van de archeologische verwachting ter plaatse.

Plangebied

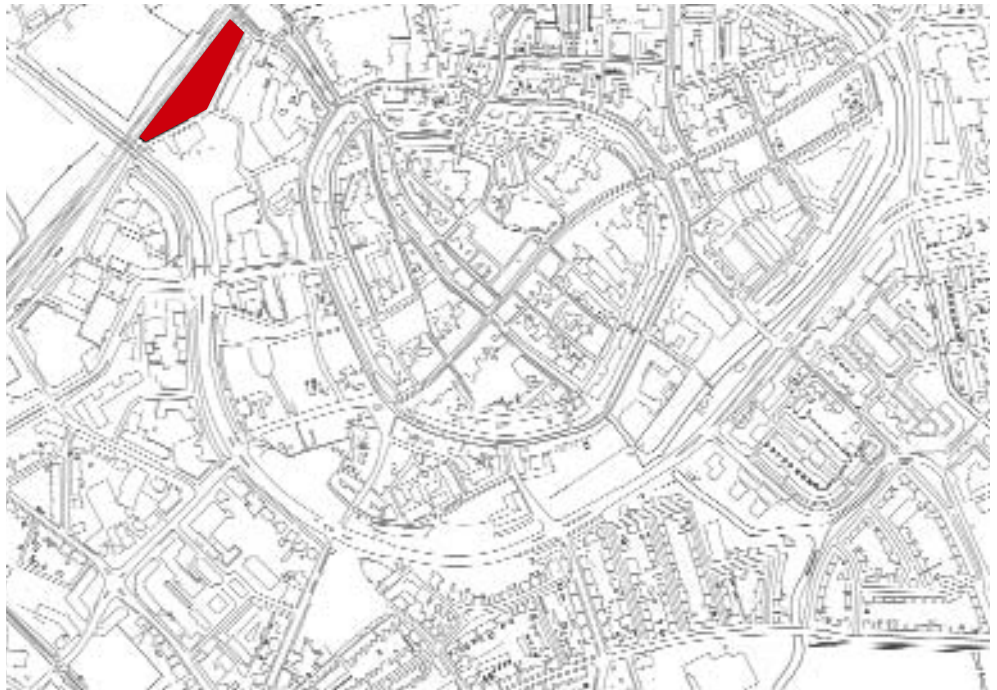
Het plangebied ligt ten noorden van het Smallepad en ten zuiden van de spoorlijn Amersfoort-Apeldoorn. In het oosten wordt het plangebied begrensd door de Kleine Koppel en in het westen door het Smallepad.

Onderzoeksgebied

Het deel binnen het plangebied waarbinnen het archeologisch onderzoek is uitgevoerd

heet het onderzoeksgebied. De omvang ervan werd bepaald door de grootte en ligging van het toekomstige RACM gebouw. Tot een maand voor het onderzoek was het terrein in gebruik als parkeerplaats, daarna heeft het tot aan het onderzoek braak gelegen. Het terrein grenst, op enkele meters na, tot aan de Eem. Het is gelegen tegen de middeleeuwse stadswallen, waar ook de nabijgelegen Koppelpoort deel van uit maakt.

afbeelding 3, ligging van het onderzoeksgebied (in rood).

De ondergrond

Timo d'Hollosy

Om een globale indruk te krijgen van de ondergrond van de onderzoekslocatie, worden voorafgaand aan iedere opgraving, twee belangrijke bronnen geraadpleegd: de bodemkundige kaart en de geomorfologische kaart.

Stuwwal

Amersfoort ligt op de grens van hoog naar laag; deels op de Amersfoortse Berg, een uitloper van de Utrechtse heuvelrug en deels in de Gelderse Vallei. Dit verschil in hoogte is ontstaan tijdens de voorlaatste IJstijd - circa 150.000 jaar geleden - toen het landijs tot hier reikte. Het heeft als een grote bulldozer de aanwezige zandpakketten voor zich uit- en opgestuwd en zo de Utrechtse Heuvelrug en het

Veluwe-Massief gevormd. Het binnen deze stuwwallen uitgeslepen beken vormde de basis van de Gelderse Vallei.

Dekzand

Poolwinden verplaatsten tijdens de laatste ijstijd, waarbij het ijs ons land niet bereikte (70.000 - 10.000 jaar geleden) enorme hoeveelheden zand waarmee het bekken vol stook. Tijdens opeenvolgende stuif-fasen werd een vlakke deken van zand ('dekzand') met daarop duinen ('dekzandruggen') afgezet. Deze zijn nu nog als hoogtes in het landschap zichtbaar.

Beeklopen en hoogtes

Diverse beken, zoals de Heiligenbergerbeek en de Flierbeek, zochten tussen de dekzandruggen hun weg. Ter hoogte van het huidige Amersfoort komen ze vanuit het zuidoosten bij elkaar en stromen gezamenlijk als de rivier de Eem verder naar het IJsselmeer. Hoe de beken oorspronkelijk tussen de hoogtes in het binnenstedelijk gebied van Amersfoort door stroomden is al jaren één van de archeologische onderzoeksdoelen. Uit archeologisch onderzoek blijkt het tracé Zuidsingel-Weversingel-Havik de natuurlijke (hoofd)stroom te zijn.

De hoogtes van de stuwwal en dekzandruggen kwamen in deze omgeving als eerste voor bewoning in aanmerking, de mens heeft zich vanaf de prehistorie op deze plekken gevestigd. Ook binnen het oorspronkelijke oppervlak van de stad bevinden zich duidelijk waarneembare hoogtes, zoals te zien bij de Varkensmarkt, Lievevrouwekerkhof, de Hof, Bloemendalsestraat en Kamp. Het is niet verwonderlijk dat de oudste straten juist over deze hoogtes lopen.

Ondergrond

De onderzoekslocatie bevindt zich aan de noordwestkant van de stad, aan de voet van de stuwwal tegen het beekdal van de Eem. Stuwwal-materiaal, (verspoeld) dekzand en veen worden hier verwacht, mogelijk ook resten van oude waterlopen.

afbeelding 4, uitsnede uit de geomorfologische kaart, met daarop de verschillende terreinsvormen in relatie tot hun ontstaanswijze. In rood de stuwwal.

afbeelding 5, Amersfoort en omgeving, beeklopen en stuwwal.

De stad

Francien Snieder

Het onderzoek aan het Smallepad moet worden gezien in het licht van de geschiedenis van de stad en wat de archeologen daarover ontdekt hebben. Hier volgt een beknopt overzicht van de geschiedenis van Amersfoort.

Amersfoort

De naam Amersfoort betekent 'voorde' (doorwaadbare plaats) door de 'Amer' (Eem). Het is de kiem van de stad: op de kruising van landwegen met een waterweg ontstond een nederzetting die uitgroeide tot de huidige stad Amersfoort.

Voorde

De voorde is archeologisch waarschijnlijk niet traceerbaar, maar er kunnen wel twee plekken worden aangewezen, die vanwege de kruising van een oude weg met een natuurlijke waterloop, hiervoor in aanmerking komen: de Bloemendalsestraat waar deze het Havik kruist en de Langestraat waar deze de Weverssingel kruist.

Oudste nederzetting

Rond het jaar 1000 woonden al boeren in het - hoog gelegen - zuidelijk deel van de latere stad. In de omgeving van de Koestraat en de Grote Haag zijn verschillende boerderijen uit de 11de en 12de eeuw gevonden. De oudste boerderijen zijn tot nu toe op het Mooierplein opgegraven. Deze dateren van het begin van de 11de eeuw.

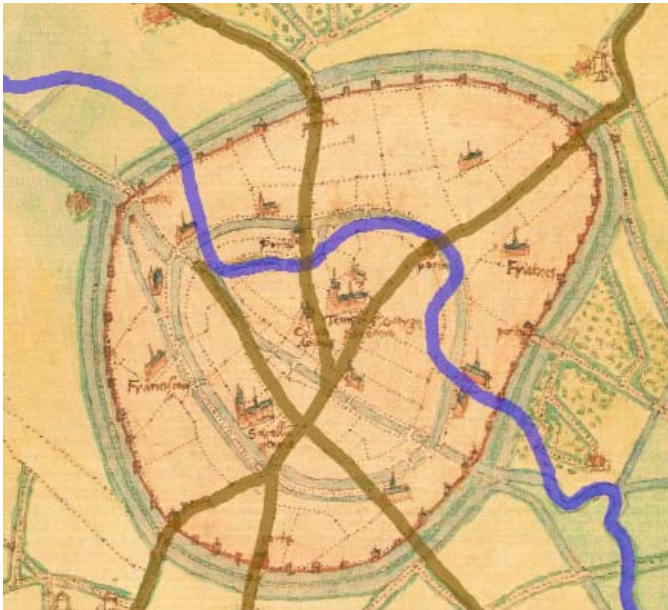
Bisschoppelijke Hof

De bisschop van Utrecht vond hier rond 1100 de strategische plek die hij nodig had om een hof te vestigen, van waaruit de ontginning van de oostelijk gelegen Gelderse Vallei kon worden ondernomen. Een kruispunt van wegen, een goed verdedigbare hoogte in een nat gebied, aan de rand van de Gelderse Vallei, een gunstiger plek was in de wijde omtrek niet vindbaar. De bisschop koos voor zijn hofstede een kleine natuurlijke hoogte, een zandopduiking, verdedigd door omringend water en dicht bij de voorde. Opgravingen in de directe omgeving van de Sint Joriskerk maken het aannemelijk dat de hofstede zich bevond ter plaatse van de huidige kerk. De hofstede trok vervolgens handelaren en ambachtslieden aan en de nederzetting groeide.

Ophoging en ontwatering

Door verbetering van de waterafvoer (wijzigingen aan oorspronkelijke waterlopen en aanleg van afwateringssloten) en ophoging, kon het lagergelegen, natte gebied geschikt worden gemaakt voor bewoning en gebruik.

afbeelding 6, Kaart van Jacob van Deventer uit 1560 met daarop de natuurlijke waterloop en enkele oude wegen ingetekend.

Op meerdere plaatsen in de stad zijn op-hogingslagen aangetroffen. De oudste stammen uit de 12de eeuw, maar we kennen ze ook uit later eeuwen. De ophogingen zijn tussen enkele decimeters en enkele meters dik.

Waterhuishouding

Een van de eerste grootschalige ingrepen in het gebied, was het graven van de Korte- en de Langegracht. Dit heeft al kort na 1200 plaatsgevonden en twee doelen gediend: de hofstede met de zich daarbij ontwikkelende stedelijke nederzetting, kreeg aan de zuidkant een verdediging (aan de noordzijde vormde het water al een natuurlijke barrière). Tevens werd de waterafvoer verbeterd, want in plaats van de wijde bocht te maken, verliet het water nu rechtstreeks het gebied in westelijke richting.

Stadsrechten

Toen Amersfoort in 1259 stadsrechten kreeg, volgden al gauw meer grootschalige ingrepen. Rond 1300 werd de eerste stadsmuur gebouwd met de daarbij horende (dubbele) gracht. Aan de noordzijde is voor de gracht gebruik gemaakt van de natuurlijke meander van de Eem: de Weversingel. Ter plaatse van het huidige 't Zand groef men een gracht, evenals de Westsingel en een deel van de Zuidsingel (aan de oostzijde werd de bocht iets naar buiten gebracht). Vermoedelijk in die zelfde periode sneed men een volgende meander in de Eem af. Men groef het Spui en de (nieuwe) Eem. De oude Eem voldeed niet meer, het was een te traag, verzandend riviertje, waar grotere schepen niet op konden varen om de stad te bereiken.

Expansie

De groei en bloei van de stad in de 14de eeuw deed het stadsbestuur omstreeks 1380 besluiten een tweede, aan de noord-oostzijde veel wijdere, stadsmuur te bouwen. In die bloeiperiode vestigde zich ook een aantal boeren in de nabijheid van de stad; zelfs in het gebied dat kort daarna binnen de tweede stadsmuur zou vallen. Opgravingen tonen dat veel van deze boerderijen weer na één of enkele generaties verdwenen, om plaats te maken voor de oprukkende stad. Enkele boerderijen zijn binnen de stadsmuren in bedrijf gebleven, want op de 16de- en 17de-eeuwse plattegronden ziet men meerdere hooibergen, moestuinen en boomgaarden afgebeeld. In veel Amersfoortse huizen is nog altijd de boerderij-bouwstijl te herkennen.

Stagnatie

De economische welvaart van de 14de eeuw en de groei van het stedelijke gebied die dat met zich meebracht, zette niet echt door in de eeuwen erna; deze stagneerde al in de 15de eeuw. Amersfoort groeide pas aan het eind van de 19de eeuw buiten haar middeleeuwse wallen.

afbeelding 7, gereconstrueerd
deel van de tweede
stadsmuur.

De historische context

Gideon Boekenoogen & Francien Snieder

Door analyse van historische bronnen (literatuur, kaarten, afbeeldingen en archiefstukken) kan een beeld verkregen worden van de geschiedenis van het onderzoeksgebied.

Dergelijk historisch onderzoek wordt ook uitgevoerd om een specifieke verwachting en vraagstelling voor het verdere onderzoek op te stellen. Andersom geldt dat de resultaten van het archeologisch onderzoek eigenlijk pas goed te begrijpen zijn, als ze binnen deze historische context worden geplaatst.

De 14de en 15de eeuw

Het onderzoeksgebied ligt in een omgeving die eeuwenlang de overgang van stad naar platteland vormde, tegenwoordig zo mooi *de rafelrand van de stad* genoemd. Wat hier ooit stond, was niet zo monumentaal dat het veel op oude kaarten of prenten en in archieven heeft achtergelaten. In de 14de en 15de eeuw zijn de historische bronnen nog zeer schaars en kaarten en tekeningen ontbreken geheel. Over het gebied en directe omgeving is echter wel iets te vertellen, aan de hand van historische en archeologische informatie over de omgeving van het Meursingerrein.

Nieuwe Eem

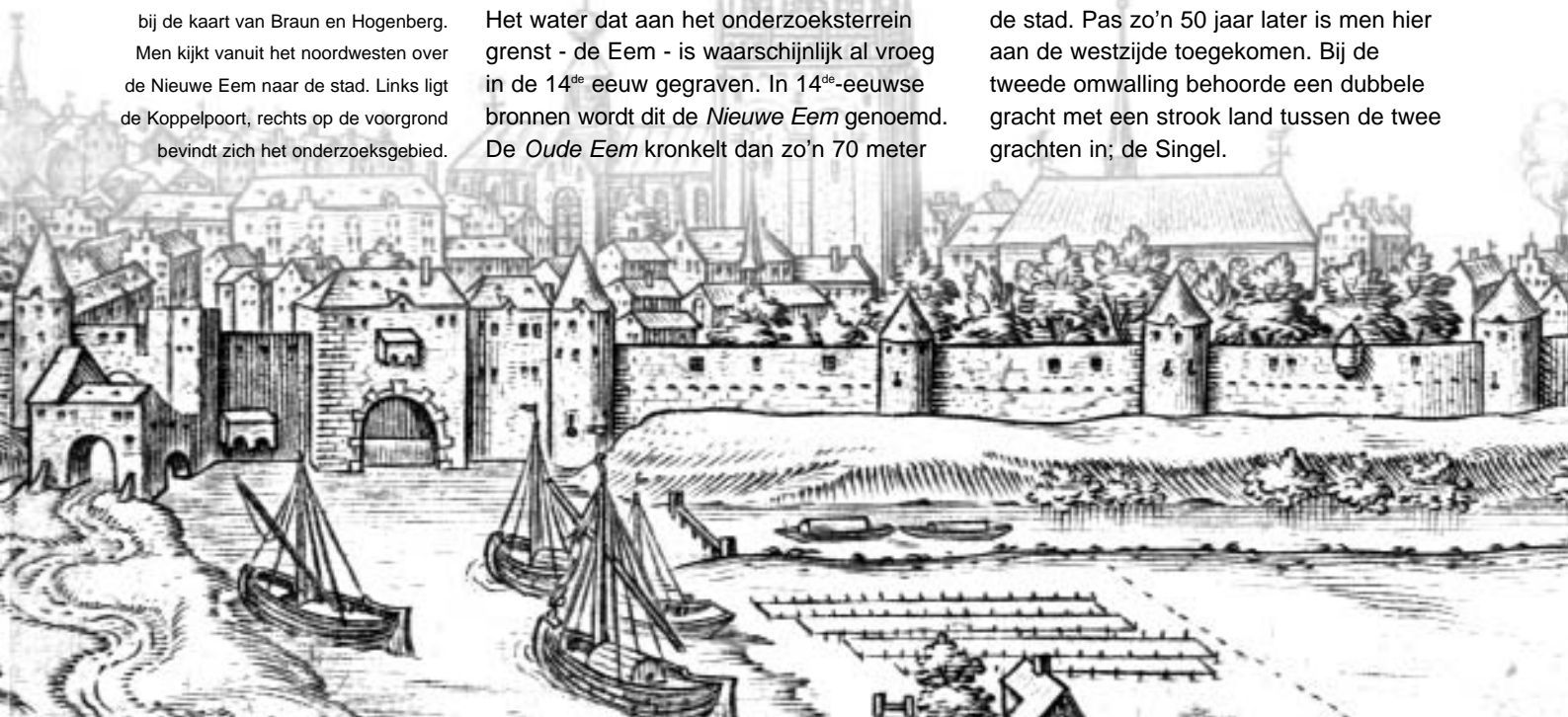
Het water dat aan het onderzoeksterrein grenst - de Eem - is waarschijnlijk al vroeg in de 14de eeuw gegraven. In 14de-eeuwse bronnen wordt dit de *Nieuwe Eem* genoemd. De *Oude Eem* kronkelt dan zo'n 70 meter

ten noorden daarvan, maar is te smal en te ondiep geworden voor de grotere schepen die Amersfoort aandoen. Overigens zal de Nieuwe Eem dan nog niet zo breed zijn als tegenwoordig; niet veel meer dan 12 meter. De stedelijke bebouwing ligt nog binnen de eerste omwalling van rond 1300, en de vroegste uitbreiding daarbuiten aan de westzijde van de stad, is een gasthuis: het Sint Pietersgast-huis, dat al voor 1390 gesticht moet zijn. Het lag ter plaatse van het huidige Sint Pieters en Blokland Gasthuis.

Stadsmuur en stadsgracht

Al rond 1375 worden plannen gemaakt voor een nieuwe stadsmuur en in 1380 begint men daarmee aan de noordoostzijde van de stad. Pas zo'n 50 jaar later is men hier aan de westzijde toegekomen. Bij de tweede omwalling behoorde een dubbele gracht met een strook land tussen de twee grachten in; de Singel.

afbeelding 8, detail uit het stadsaanzicht bij de kaart van Braun en Hogenberg. Men kijkt vanuit het noordwesten over de Nieuwe Eem naar de stad. Links ligt de Koppelpoort, rechts op de voorgrond bevindt zich het onderzoeksgebied.

Koppel(poort)

De Koppelpoort, die bij deze verdediging hoort, is onlangs door dendrochronologisch onderzoek gedateerd op 1425. Deze poort behoort daarmee tot het sluitstuk van de tweede omwalling. De Koppelpoort is een gecombineerde water- en landpoort en haar naam wordt wel met dit begrip 'koppel' verklaard. Veel logischer is echter de verklaring van 'koppel' als veldnaam. Het betekent in het Middelnederlands *gemeenschappelijke weide*. De oudste vermelding van dit toponiem dateert van 1394; de bisschop van Utrecht vaardigt in dat jaar een beschikking uit over het gebruik door inwoners van Amersfoort van zijn buiten de stad gelegen eigendom de 'Coppel'.

Poorten dragen wel vaker de naam van de velden waar zij toegang naar geven: bijvoorbeeld de *Kamppoort*.

De Koppelpoort werd ook de *Spoey*- (spui) en *Spoelpoort* genoemd.

De waterkerende functie van deze poort - vooral bij noordwesterstorm - moet heel belangrijk zijn geweest: de valdeur was niet alleen om vijanden buiten te houden, maar bovenal het water, de eeuwige vijand van de stad. Langs de Nieuwe Eem, aan de Grote Koppel, was een haven ontstaan, waar handelsgoederen werden overgeslagen op kleinere schuiten. Zo konden de waren via de stadsgrachten verder vervoerd worden.

Bebouwing - met name pakhuizen - is aan de Grote Koppel intensiever geweest dan aan de Kleine Koppelijde.

De 16de en 17de eeuw

De vroegste plattegrond van Amersfoort is die van Jacob van Deventer uit 1560. Het is tevens de vroegste afbeelding van dit gebied. Op de zeer betrouwbaar gebleken kaart, die met militair-strategische opzet is gemaakt, tekent Van Deventer ter plaatse van het onderzoeksterrein twee, waarschijnlijk stenen, gebouwen. Deze lijken georiënteerd op de Eem en worden aan de zijkant begrensd door de dubbele stadsgracht van de tweede omwalling. In tegenstelling tot de overzijde van de rivier loopt aan deze zijde van de Eem geen pad langs het water. Buiten de twee gebouwen is er blijkbaar strategisch niets van belang in de directe omgeving, want Van Deventer tekent hier niets, behalve een groene kleur om wellicht aan te geven dat het land hier als weiland in gebruik was en wellicht af en toe blank stond.

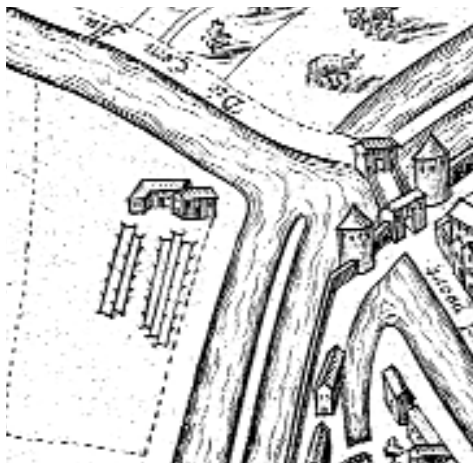

afbeelding 9 en 10, kaart en uitsnede uit de kaart van Van Deventer uit 1560.

afbeelding 11 en 12, kaart en detail uit de kaart van Braun en Hogenberg uit 1588.

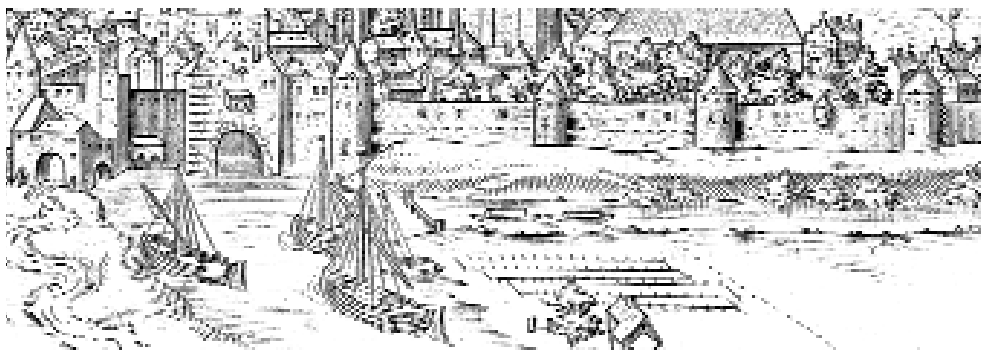
Ramen

Van ongeveer 20 jaar later is de kaart van Braun en Hogenberg, die voor het eerst in 1588 is gepubliceerd. Ook op deze plattegrond bevinden zich de dubbele stadsgracht en - op de zelfde plek als bij Van Deventer - twee gebouwen. Braun en Hogenberg tekenen achter deze gebouwen zogenaamde *ramen*, rijen palen verbonden door een dwarslat om laken op te spannen. De ramen zien we op deze plek ook afgebeeld op het aanzicht van de stad, het prospect, dat bij de plattegrond hoort. Dit prospect is zeer waardevol voor de studie naar de 16de-eeuwse topografie, omdat het een zeer realistisch beeld van de stad uit

die tijd geeft. Op dit prospect zien we ook de ramen, terwijl de huizen die ook bij Van Deventer zijn afgebeeld, iets anders gesitueerd zijn. Ramen zijn een algemeen verschijnsel aan de randen van de Hollandse steden. Na het *vollen* (het vervilten van de stof) en uitspoelen, werd de gewezen wol (het laken) op de ramen gespannen om deze in de juiste breedte en lengte te rekken. De textielnijverheid was een belangrijke bron van inkomsten in Amersfoort van de 15de tot in de 19de eeuw. Wat we verder op het stadsgezicht zien, is dat de binnenste gracht is dichtgegooid, het stuk van de muur tot aan de singel. Dit moet dus tussen 1560 (Van Deventer) en 1588 gebeurd zijn. In de buitenste gracht liggen kleine schepen, terwijl grote schepen in de Eem afgemeerd liggen.

Voor de volledigheid dient hier melding te worden gemaakt van stippellijnen op de plattegrond, die waarschijnlijk aanduidingen van paden en perceelsgrenzen zijn, maar waarvan de topografische juistheid twijfelachtig is. Een evenwijdig aan de stadsgracht lopende stippellijn zou een voorganger van het Smallepad kunnen zijn, de hierop loodrecht staande stippellijnen zijn aanduidingen van perceelsgrenzen.

afbeelding 13, detail uit het prospect, het stadsaanzicht bij de kaart van Braun en Hogenberg. Op de voorgrond, in het midden, zijn ter plaatse van het onderzoeksgebied de ramen te zien.

Bleekvelden in de 17de eeuw

De belangrijkste kaarten uit de 17de eeuw zijn die van Blaeu (1647) en Janssonius/De Wit (1657). Het onderzoeksgebied op deze plattegronden vertoont onderling zeer grote overeenkomst, zelfs tot in het kleinste detail van bijvoorbeeld de plaatsing van vee. Alhoewel de kaart van Janssonius/De Wit later uitgegeven is, lijkt het erop dat Blaeu deze kaart heeft overgenomen en niet andersom. Janssonius is waarschijnlijk teruggeslagen op de kaart van Braun en Hogenberg.¹

Op de kaarten zien we parallel langs de stadsgracht een rij bomen. Een smal slootje komt uit noordwestelijke richting en loopt naar de Eem. Over de stadsgracht is een brug getekend: in 1613 is een jaagpad langs de Eem aangelegd. Hiervoor bouwt men niet alleen een brug, maar maakt men ook een opening in de stadsmuur aan deze zijde van de Koppelpoort.

Aan de Eem bevinden zich twee gebouwen, waarbij het de vraag is of dat dezelfde zijn als die afgebeeld bij Van Deventer en Braun & Hogenberg, want ze liggen wat verder verwijderd van de stadsgracht. Nog verder stroomafwaarts zijn nu aan de Kleine Koppel meer huizen getekend, bij Blaeu zelfs een aaneengesloten rij. Hoogst opmerkelijk is dat er ter plaatse van het onderzoeksterrein nog slechts één raam staat en dat er op de plaats waar bij Braun & Hogenberg de rest van de ramen staan nu linnen ligt te bleken. Ook op de stadswal,

ontstaan door het dichtgooien van de binnenste stadsgracht, ligt de bleek. Linnen werd gebleekt, door het te bewerken met loog en karnemelk, waarna het uitgespoeld moest worden. Het gras waarop het linnen vervolgens te drogen werd gelegd had ook nog een blekende werking.

afbeelding 14 en 15, kaart en uitsnede uit de kaart van Blaeu uit 1647

afbeelding 16 en 17, kaart en uitsnede uit de kaart van Janssonius uit 1657

¹ Morel, 2004, pp. 103 - 110

afbeelding 18, schilderij 'het Gezicht op Amersfoort' van Matthias Withoos uit 1671.

Withoos

De stadswal werd algemeen gebruikt als bleekveld, hetgeen mooi te zien op het schilderij van Matthias Withoos uit 1671, *het Gezicht op Amersfoort*, dat hangt in museum Flehite. Het schilderij biedt een vrij zicht op de wal tussen Koppelpoort en Davidsbolwerk, waarbij zowel de wal als het land buiten de stadsgracht bedekt is met wit linnen. Een klein huisje kan een zogenaamd *blekershuisje* zijn.

Vergelijken we de plattegronden uit de 16de (Braun & Hogenberg) met die uit de 17de eeuw (Blaeu en Janssonius/De Wit) dan zien we dat in de 17de eeuw op meerdere plaatsen (aan weerszijden van de Eem en op het Bleekers(!)eiland) ramen verdwenen zijn en elders nieuwe bleekvelden (ter weerszijden van de Eem, op het Bleekers-eiland en zelfs binnen de stadsmuur, bij Mariënhof: 'de binnebleek') zijn verschenen. Alleen ten zuiden van de Scherbierstraat, bij de Oude Doelen, staan op de 17de-eeuwse kaarten nog ramen aangegeven. We kunnen hier de opkomst in de loop van de 17de eeuw van de linnenweverij en de daarbij behorende blekerijen volgen en misschien tegelijkertijd het in belang afnemen van de wolweverij.

Watersteeg

Twintig jaar na het *Gezicht op Amersfoort* door Withoos maakt landmeter Bernard de Roij in opdracht van de overheden een kaart van het stroomgebied van de Eem en de voedende beken met alle in het gebied liggende wegen. Op deze in 1692 gedrukte kaart komen enkele goed traceerbare wegen en namen buiten de stad voor die hier van belang zijn. Het zijn de *Water Steegh* (de Eemstraat Oost), de *Soester Wegh* (huidige Noordewierweg) en de *Ysselt capel*. Deze prachtige kaart heeft heel lang dienst gedaan, getuige de heraldische wapens die tussen 1760 en 1767 in de plaat zijn gegraveerd. Frappant is dat de meeste aangegeven wegen nu nóg op de huidige stadsplattegrond zijn aan te wijzen, bijvoorbeeld de splitsing bij de Puntenburgerlaan naar de Amsterdamseweg / Geldersestraat (de oude *Isseltseweg*). Van deze weg is nog een stukje fietspad over dat achterlangs gebouwen aan de Amsterdamseweg voert.

afbeelding 19 en 20, kaart en detail uit de kaart van De Roij uit 1692.

NB: het noorden is links.

Detail uit de Blaffert : Buiten de Kleijne Coppelpoort:

No.1649	De Vrouwe van der Horst met de Bleekerij	6 - : - :	No.1656	Denselven Versteegh aan 't Trek of Jaaghpad	1 - 5 - :
No.1650	Den Heer Rogier Camerbeeks Erven	3 - : - :	No.1657	Denselven nog daar annex gebouwd	1 - 5 - :
No.1651	Johannes Maas, timmerman met de Herberge, het Visjen, en de woninge daar aan vast	3 - : - :	No.1658	't Schippers Gild alhier	6 - : - :
No.1652	Steeven van Brinkesteijns weduwe	3 - : - :	No.1659	Jacob Hagen glasblasersknegt, als erfpagter van de L.V.Capelles grond, geleegeen bij de Sandhoopen	2 - : - :
No.1653	Jan van Wenkom tot Nijkerk, op de hoek van de Wolvesteegh ¹	4 - : - :	No.1660	Cornelis Moesberg's wede. met 't hujs opt hoogjen	3 - : - :
No.1654	Barend Heijveld blauwverver	1 - : - :	No.1661	Juffren.Geertrujda en Jda van Lielaar met den Hoijberg	2 - : - :
No.1655	Jan Gerritze Versteegh te Westbroek woonagtligh met een hujs staande in de boomgaard van de Handt	1 -10-:	No.1662	Gijsbertus van Dijk's Erffgenaamen, met het hujsjen gent.Jerusalem	4 - : - :
			No.1663	Juffrouw Middendorp's Erffg., met Bethlehem	2 - : - :

De 18de en 19de eeuw

Blaffert

Uit 1755 dateert de zogeheten Blaffert, het haardsteden-register, met per straat van elk huis de naam van de eigenaar; ook in de stadsvrijheid buiten de muren. De grootte van de panden kan worden afgeleid uit de hoogte van de aanslagen. In het onderzoeksgebied vinden we in de buurt Buiten de Kleijne Coppelpoort 15 panden. Enkele van deze panden komen nog voor op latere kaarten. Uit de hoogte van de aanslagen blijkt dat het overwegend kleine huizen zijn en dat die van 1 gld zelfs tot de kleinste gerekend moeten worden.

Eerste kadastrale kaart

De eerste volledig nieuw opgemeten kleinschalige kaart na Van Deventer staat op naam van de Landmeter van de Eerste Klasse A. Slits en collega J. Vesters. In 1823 verschijnt een aantal deelkaarten van de gehele gemeente, waarop voor het eerst in de historie alle percelen en kavels zijn weergegeven met uiteraard ook de juiste loop van de buitenwegen. Na een tussen-uitgave in 1828, wordt in 1832 een nieuwe uitgave bezorgd van twaalf deelkaarten

alsmede kaarten van de gemeenten Amersfoort, Hoogland en Leusden in hun geheel. Op de kaart Sectie D 1e blad kan nog veel van de huidige wegenloop in het beschreven gebied worden teruggevonden. Het Meursingerrein is met de verre omtrek nog volkomen open en landelijk. Dit blijkt met name op de kaart van 1823 waar op vrijwel alle percelen de afkorting 'bld' (voor *bouwland*) is geschreven. In een enkel geval staat er de aanduiding *veld* en bij grote huizen soms 'tuin'. De al bij Blaeu bestaande blekerij is er nog steeds; hij wordt aangeduid met 'bleek'. Het Smallepad buigt bij de vandaag nog bestaande knik van het water af, kruist in rechte lijn de later zo genoemde Gaslaan tot hij stuit op de oude Soesterweg (nu de Puntenburgerlaan).

afbeelding 21, detail uit de kaart van Slits uit 1832.

afbeelding 22, uitsnede uit de kaart van Thomkins uit 1846

Veranderingen in de tweede helft van de 19de eeuw

Op de plattegrond van Van Vooren en Wagemaker uit 1888 blijkt de nog uit de Late Middeleeuwen daterende situatie van 1848, wezenlijk veranderd te zijn. Al voor de Vestingwet van 1874 werd er voorzichtig gebouwd buiten de gracht. De (op de tollens na) onbelemmerde toegangswegen van en naar de stad zijn even voor 1863 afgesneden door de spoorweg van Amersfoort naar Winterswijk en Zwolle. Het 'moderne' fenomeen is scherp langs de tekenlineaal dwars door de eeuwenoude perceelsgrenzen

Op deze plaats kan niet voorbijgegaan worden aan de in 1956/1957 door J.D.H. van der Neut gekopieerde kaart van Slits en Vesters uit 1823, waarop hij tal van velden en huisnamen, ook vroegere, heeft toegevoegd. Het Smallepad heet hierop *Voetpad* en de (veronderstelde) blekerij aan het begin van de Kleine Koppel staat te boek als '*Bleek*'

Stadsmuur maakt plaats voor plantsoen

De stadsplattegrond van Thomkins uit 1846 geeft een nog duidelijker beeld. De bebouwing aan de Kleine Koppel is nagenoeg gelijk als bij Slits. Wat in het oog springt, is dat de stadsmuur is afgebroken en vervangen door de door de (tuin-)architecten Zocher en Van Lunteren ontworpen en hier tussen 1829 en 1836 aangelegde plantsoenen. Het huidige wandelpad ligt ter plaatse van de binnenste gracht, de singel bevond zich ter plekke van de rij bomen en de buitenste gracht liep tot 1-2 meter van de straatweg. Op de plaats van het voormalige Davids-bolwerk staat aangegeven: *Algemeene Burgerlijke Begraafplaats*. Het gebied aan de overkant van de gracht is nog steeds landelijk; halverwege de huidige Puntenburgerlaan bevinden zich nog bospercelen.

van de stadsvrijheid getrokken. Ook het Smallepad moest letterlijk buigen. Er kwam een tweede knik en wel onderlangs de spoorlijn die het pad nu via het oude station voorlopig doet stuiten tegen de Oude Soesterweg, op deze kaart *Stationsweg* (later *Brouwersstraat*) geheten.

afbeelding 23, kaart en uitsnede uit de kaart van Van Vooren en Wagemaker uit 1888.

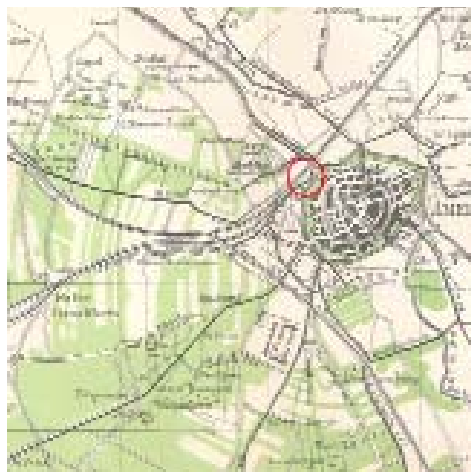
Industrie: Bonnike en Meursing

De status van het Smallepad is inmiddels enorm gestegen. Op deze ware toplocatie, gelegen tussen Eem en station, is in 1866 de stoomweverij van Bonnike gebouwd. Deze houdt het niet lang uit en gaat failliet. In 1885 koopt de Amsterdamse scheepsbouwer Meursing het gebouw om er voor een van zijn drie zoons een moderne broodfabriek op stoomkracht in te richten. Op het fabrieksterrein staan aan de kant van de Kleine Koppel drie huizen. In één ervan woont de bedrijfsleider H. Werner met zijn vrouw en op de bovenverdieping de kersverse directeur Wichger Hooite Meursing jr.

Het Centraal Station bevindt zich 400 meter verder en schuin daar tegenover draait vanaf 1873 de Amersfoortsche Beiersch Bierbrouwerij. Het gebied ten noorden van het spoor is inmiddels van straten voorzien en vooral aan de Wolfer Steeg (Eemstraat-Oost) en de oostzijde (Hoogstraat) zijn al veel arbeiderswoningen gebouwd om onderdak te bieden aan de werkers in de groeiende bedrijvigheid aan de Koppel en het Smallepad.

Wandeling in 1899

In 1899 geeft de V.V.V. de Wandelgids van Amersfoort en Omstreken uit met achterin een kaart. De vierde wandeling voert op de terugweg van Soest door het gebied ten noorden van Meursing en nog is het hier dan heerlijk wandelen als men (pp.88 en 90) de *'aschbelten van de reinigingsdienst aan de straatweg langs de Eem maar mijdt om onze reukorganen te sparen. Daarom gaan wij onzen weg maar verder en komen door akkermaalshout voorbij een paar laan-*

tjes die, zoals de wegwijzers zeggen, naar de villa Ma Retraite voeren. De omgeving is wel mooi, maar het huis heeft veel meer van een oude boerderij.'

De ingeplakte kaart geeft een goede indruk van de toenmalige gesteldheid van de omgeving. Duidelijk waarneembaar is de vroegere omlaag voerende uitloop van de ruigte van de Amersfoortse berg via de Vlasakkers, het huidige spooreplacement en het Soesterkwartier naar de laagte van het Eemdal door de nog vele in groen aangegeven bospercelen. P.85 : *'Rechts van den Ouden Soesterweg (toen nog een zandweg, nu de Noordewierweg) zien wij een heuvelachtig met akkermaalshout begroeid terrein en hier en daar een woning, schilderachtig gelegen in een dal of half in den grond begraven. Een schilders-oog ziet hier mooie plekjes'.*

Deze noordhelling van de Berg is bij de aanleg van de Ooster-, de Centraal- en de Staats-spoorweg doorsneden. Hiervoor moet een gigantische hoeveelheid zand met de schop en de kruiwagen zijn verzet.

afbeelding 24, uitsnede uit de kaart uit de wandelgids van de VVV uit 1899

afbeelding 25 en 26, Meursing's
Machinale Fabrieken van Gebak aan het
Smallepad. Op de achtergrond bouwsels
die bij de gasfabriek horen.
Foto's uit circa 1930 van onbekende
maker

De 20ste eeuw

Vanaf 1900 verscheen een niet aflatende stroom van kaarten; topografische kaarten, plattegronden en vanaf circa 1930 ook luchtfoto's, die nieuwe ontwikkelingen en veranderingen in een sneller wordend tempo laten zien. Met de bouw van het nieuwe station aan de oude *Vlasakkerweg* (B.W. laan) en de aanleg van het naar het noorden uitdijende emplacement worden wederom ontelbare kubieke meters zand verzet. De nieuwbouw van het Soesterkwartier beslaat in vijftientig jaar tijd een grotere oppervlakte dan die van de minstens 450 jaar oudere binnenstad.

De inmiddels tot biscuit- en wafelfabriek getransformeerde Meursing-fabriek heeft de nieuwe gasfabriek met de gigantische gashouders als overbuur gekregen.

Hierachter en aan de rand van de nu ononderbroken bebouwde Kleine Koppel vestigen zich tal van fabrieken.

De ontwikkeling verstart min of meer tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het Meursing-terrein is hierop een uitzondering. In de zomer van 1942 wordt de inmiddels verouderde fabriek door brand in de as gelegd. Ondanks de slechter wordende omstandigheden kan het grootste deel van de fabriek nog worden herbouwd.

afbeelding 27, luchtfoto uit 1952 met
daarop voor het spoor de koekjesfabriek
van Meursing en achter de spoorlijn de
loodsen en gashouders op het terrein
van de gasfabriek.

afbeelding 28, (Deel van) de 'nieuwe' koekjesfabriek van Meursing aan het Smallepad 5. Foto van onbekende maker uit circa 1986.

Na de oorlog is er de ongekennde expansie van het bedrijfsleven en de industrie. De Meursingfabriek uit '42 krijgt in '46 een uitbreiding aan de zuidzijde. Onder een deel van de gebouwen legt men nu ook kelders aan. Na een bloeiperiode in de vijftiger en zestiger jaren van de 20ste eeuw gaat, met de teloorgang van vrijwel alle bedrijven op

het oude industrieterrein vanaf het spoor tussen de Eem en de Puntenburgerlaan, ook Meursing achteruit. In 1986 wordt de fabriek gesloten en in 1992/1993 tot de grond toe afgebroken. Het terrein wordt bestraat voor parkeerders.

afbeelding 29, fotocollage uit 1979, door J.D.H. van der Neut met daarop links van het spoor de koekjesfabriek van Meursing en rechts, achter de spoorlijn een aantal loodsen op het voormalige terrein van de gasfabriek

Het onderzoek

Maarten van Dijk & Mattijs Wijker

Archeologen gaan niet zo maar in het wilde-weg graven; de opgraving is de laatste gelegenheid om alle archeologische resten ter plaatse te documenteren voordat deze voor altijd verloren gaan. Ieder onderzoek wordt zorgvuldig opgezet en binnen een vaste werkwijze uitgevoerd, waarbij rekening wordt gehouden met regels en eisen vanuit wetenschappelijk oogpunt, veiligheid en kwaliteit.

Werkputten, vlakken en profielen

Een onderzoeksgebied wordt door middel van opgravingsputten onderzocht. De (bij voorkeur) rechthoekige ontgravingen worden 'werkputten' genoemd en krijgen een volgnummer.

In principe wordt gestopt met het vlaks-gewijs verdiepen van de werkput, op het niveau dat archeologische sporen zichtbaar worden. Dit niveau, het 'vlak', krijgt per werkput een volgnummer. Na analyse en documentatie van de zichtbare sporen en aangetroffen vondsten, kan naar het volgende vlak worden verdiept. Behalve de vlakken, worden ook de wanden van de werkputten, de 'profielen', gedocumenteerd. Profielen leveren informatie over de bodemopbouw en gelaagdheid van het terrein.

Sporen en vondsten

Archeologische resten in de bodem vallen in twee groepen uiteen: sporen en vondsten. Ieder aangetroffen spoor dat wordt gedocumenteerd krijgt een individueel nummer, het 'featurenummer' waaraan alle verdere informatie wordt gekoppeld.

Als een spoor in het vlak is gedocumenteerd (bovenaanzicht), wordt het nader onderzocht door er een 'coupe' (dwarsdoorsnede) doorheen te zetten, om de diepte, eventuele gelaagdheid en vorm van het spoor vast te stellen, zodat een 3-dimensionale reconstructie van het spoor gemaakt kan worden.

Bij het aanleggen van de werkputten, vlakken, profielen en coupes, kunnen vondsten worden gedaan. Deze worden verzameld, eventueel gecombineerd met bijbehorende vondsten (bijvoorbeeld de vondsten uit één spoor) krijgen een eigen *vondstnummer*, waaraan specifieke gegevens over de vindplaats (werkput, vlak / profiel en spoor) en andere relevante informatie wordt gehangen.

Monsters

Van de inhoud van bepaalde sporen worden monsters genomen, om na de opgraving nader te kunnen onderzoeken. Monsters krijgen een eigen vondstnummer, met de vermelding erbij om welk type monster (botanisch-, zeef-, chemisch-, materiaalmonster etc.) het gaat.

Documentatie

Ter documentatie van de gegevens worden opnames, tekeningen en beschrijvingen gemaakt. Vlakken, profielen en coupes worden getekend (1:20, 1:50 en/of 1:10) op watervaste film met millimeterraster en gefotografeerd (dia's en digitaal). Gegevens hierover worden geadministreerd op lijsten en formulieren, net als de gegevens over vondsten en monsters. Daarnaast wordt per dag een logboek bijgehouden, dat samen met alle documentatie in een map, het 'protocolboek' wordt bewaard.

Monster
een tijdens de opgraving verzameld representatief deel van een groter geheel. Het monster wordt genomen voor nader, specifiek onderzoek, zoals grondmonsters voor botanisch onderzoek, zoölogisch onderzoek of pollenonderzoek. Houtmonsters worden genomen ter determinatie van de houtsoort, dendrochronologisch onderzoek en ¹⁴C-datering.

Verwerking van gegevens en vondsten

Direct na, en soms al tijdens de opgraving, wordt de documentatie gekopieerd. Verschillende lijsten worden ingevoerd in de op MS Access gebaseerde database van de Sectie Archeologie. De vlaktekeningen worden gescand en vervolgens in AutoCAD 2004 gedigitaliseerd. De vondsten worden gereinigd en gedetermineerd, de monsters worden door specialisten verwerkt. Tijdens een evaluatiegesprek wordt besloten welke sporen nader uitgewerkt moeten worden, en welke vondsten door specialisten bekeken moeten worden.

Uitwerking

Bij de uitwerking worden de sporen geanalyseerd en in structuren gegroepeerd. Het vondstmateriaal geeft aanwijzingen voor de datering en functie. De structuren worden in perioden verdeeld, om zo tot een beeld te komen van de locatie, en het gebruik ervan, door de eeuwen heen.

Onderzoeksvragen

Het doel van archeologisch onderzoek is tweeledig: enerzijds heeft het een algemeen inventariserend doel: wat zit er allemaal? Anderzijds worden vragen gesteld, die door specifiek onderzoek beantwoord zouden kunnen worden. Dit zijn deels algemene vragen, die voor de hele stad gelden, en deels specifieke, alleen voor die locatie.

Bij dit onderzoek hebben de volgende onderzoeksvragen en thema's centraal gestaan:

1 - Welke periodes zijn binnen de locatie vertegenwoordigd en op welke manier?

2 - Hoe verhouden die zich tot de bekende, aanwezige periodes in de regio?

3 - Is op basis van archeologische resten de natuurlijke gesteldheid van het gebied te reconstrueren en in hoe verre heeft dit een rol gespeeld bij het ontstaan en ontwikkeling van het cultuurlandschap en de nederzetting?

4 - Zijn er op basis van de archeologische sporen en het vondstmateriaal uitspraken te doen over de gebruiks- en bewoningsgeschiedenis van deze locatie en de gebruikers/bewoners (status, leefwijze, herkomst), eventueel gespecificeerd naar periode (fasering)?

5 - Is archeologisch zichtbaar of, en hoe de aanleg van de tweede stadsmuur van invloed is geweest op bovengenoemde gebruik?

6 - Hoe houdt deze informatie zich tot gangbare theoriën en bekende bronnen, zoals historisch kaartmateriaal en archiefstukken?

Bij het archeologisch onderzoek aan het Smallepad zijn in totaal 12 werkputten (inclusief de vier proefsleuven uit het vooronderzoek) met behulp van een graafmachine (dieplepel) aangelegd. Hiermee is in totaal ongeveer 3000 m² (ongeveer 50% van het plangebied), vlakdekkend opgegraven.

Bij dit onderzoek kon worden volstaan met één tot twee vlakken per werkput.

Er zijn 188 featurenummers en 178 vondstnummers uitgedeeld, 188 (dia-)opnames gemaakt en 37 tekenvellen gebruikt.

De vlakken, profielen en de stort, de opslag van ontgraven grond, zijn zo veel mogelijk met de metaaldetector onderzocht op metaalvondsten.

afbeelding 30, het onderzoeksgebied, gezien vanaf het Smallepad.

Het resultaat

Mattijs Wijker

“Wat hebben jullie nou eigenlijk gevonden?” was tijdens de opgraving wel de meest gestelde vraag van bezoekers en toeschouwers, wijzend naar de bruine vlekken in de bodem. Er viel een goed antwoord te geven; ondanks de bouw en sloop van de Meursingfabriek bleek de ondergrond (over het gehele perceel zelfs afgetopt) minder verstoord dan verwacht; tussen en onder de (recente) verstoringen bevonden zich een flink aantal archeologische sporen, waaronder resten van erven, sloten, waterlopen en karrensporen, daterend vanaf de 12de eeuw.

Paalkuil
een verkleuring in de bodem,
op de plek waar ooit een
houten paal heeft gestaan.

afbeelding 31, in het opgravingsvlak zijn
de paalkuilen van één van de drie
middeleeuwse boerderijen gemarkeerd
met jalons.

De sporen die in de verschillende werkputten zijn aangetroffen kunnen in twee groepen worden ingedeeld; middeleeuwse sporen en sporen van na 1850.

De middeleeuwse sporen bestaan uit paalkuilen, karrensporen, sloten, greppels, grondverbeteringssporen en waterlopen.

De paalsporen dateren allemaal uit de 12de - 13de eeuw en zijn onderdeel geweest van vier verschillende structuren en of erven. De karrensporen dateren tussen de 12de en 14de eeuw. Deze sporen worden

behandeld in de paragraaf *Bewoningsfase*.

De verschillende sloten/greppels en grondverbeteringssporen, die tussen de 13de en 14de eeuw worden gedateerd, worden

behandeld in de paragraaf *Agrarisch gebruik*. De verschillende waterlopen

(13de -15de eeuw) worden apart behandeld.

Sporen van na 1850 zijn veelvuldig aangetroffen, alleen minder uitvoerig onderzocht.

De houten afvoer en beerput vormen hier een uitzondering op en worden kort behandeld in de paragraaf *Sporen na 1850*.

Bewoningsfase (12de - 13de eeuw)

Structuur I - houten boerderij

Van deze structuur is slechts een deel van de plattegrond bewaard gebleven. Acht paalsporen vormen de kopse kant van de boerderij; zes paalkuilen van de binnenstaanders, één van de noordelijke zijbeuk en één waarvan de functie niet duidelijk is. De rest van de plattegrond is vergraven door middeleeuwse sloten (sloten III en IV) en één van de kelders van de Meursingfabriek.¹

De paalkuilen van de hoofdstructuur, de binnenstaanders, waren maximaal 80 cm in diameter en hadden een diepte van 10 tot 60 cm onder het aangelegde vlak, ze lagen op een diepte van maximaal 28 cm + N.A.P., de gemiddelde diepte lag op 33 cm + N.A.P. Ze zijn allemaal, op één na, tot op de veenband tussen het jonge en oude dekzand gegraven. De vulling was over het algemeen geel donkerbruin gevlekt en of gemêleerd.

In een tweetal paalkuilen is een grote concentratie (enigszins) verbrande leem aangetroffen, resten van de leemvloer of de wand. Bij een drietal de paalkuilen was nog

een paalkern zichtbaar, donkerbruin grijs van kleur. De palen hadden een gemiddelde dikte van 36 cm. Een kern in een vierde paalkuil was 30 cm breed. In alle andere gevallen was het niet meer mogelijk de exacte locatie van de paal te bepalen; hier zijn de palen mogelijk verwijderd.

De boerderij, met een ZW-NO oriëntatie, is over een lengte van ongeveer 7,5 m. bewaard gebleven. De binnenstaanders stonden op een onderlinge afstand van 2,75 tot 2,80 m. De gebinten stonden minimaal 6,5 m. uit elkaar. De paalkuilen van de zuidwand staan niet in een rechte lijn ten opzichte van elkaar, er is sprake van een lichte kromming; de staanders stonden met andere woorden in een licht gebogen rij. Het betreft dan ook een zogenaamde *bootvormige* huisplattegrond. Aangezien niet de volledige plattegrond is aangetroffen, is het vrij moeilijk een vergelijk voor de structuur te geven. Type Gasselte B(1) lijkt hiervoor het meest in aanmerking te komen. Dit type plattegrond kende naast een hoofdconstructie ook zijbeuken. Mogelijk is met één enkele paalkuil de aanzet tot de noordelijk zijbeuk aangetroffen. Van een eventuele zuidelijke zijbeuk zijn geen

afbeelding 31, overzicht van alle werkputten met daarin alle sporen. In rood zijn alle sporen behorend tot de structuren, in grijs de karrensporen en in bruin de sloten uit de bewoningsfase aangegeven.

Gebint

Het '*gebint*' is de bouwkundige naam van het houten skelet, bestaande uit staanders, liggers en schoren.

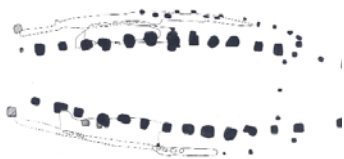
Huistype Gasselte B / B'

van Drentse voorhistorische huisplattegronden is een typologische indeling gemaakt.² Type Gasselte B komt voor van Wijnigen (bij Antwerpen) tot voorbij de Weser (Duitsland) in de periode 900 - 1400.³

1. Wanneer over de Meursingfabriek wordt gesproken, wordt ook de stoomweverij Bonnike bedoeld.

2. Huijts

3. Donat

afbeelding 32, voorbeeld van een huisplattegrond type Gasselte B, uit Peelo.

sporen aangetroffen. De kleine paalkuil tussen de grotere heeft naar alle waarschijnlijkheid met de interne opdeling van de boerderij te maken gehad. De paal heeft dan ook geen dragende functie gehad, hetgeen ook naar voren lijkt te komen uit de grootte van de paalkuil en kern, die beduidend geringer was dan die van de binnenstaanders.

Datering

In de paalkuilen van de boerderij zijn weinig aardewerkscherven aangetroffen. Gezien de vele vergravingen en verstoringen is dit niet vreemd. Uit de aardewerkvondsten blijkt dat de boerderij aan het eind van de 12de eeuw, of in het begin van de 13de eeuw is gesloopt. Uitgaande van een levensduur van een houten huis van ongeveer 25 jaar, zal de boerderij vanaf de tweede helft 12de eeuw bewoond zijn geweest.

afbeelding 33, structuur I.

Structuur II - houten boerderij met erf

Dit erf bestaat uit (een deel van een) boerderijplattegrond én een erfgreppel. Van de plattegrond is het grootste deel van de zuidwand aangetroffen en één paal van de noordwand. In totaal worden tien paalkuilen aan de boerderij toegeschreven; negen binnenstaanders en één paalkuil die met de interne opdeling van de boerderij heeft te maken. De overige paalkuilen zijn door de bouw dan wel sloop van de Meursingfabriek verdwenen.

De paalkuilen van de binnenstaanders waren groot, maximaal 1.6 m in diameter en hadden een diepte van 26 cm tot 50 cm onder het vlak; de paalkuilen in het westdeel waren over het algemeen minder diep ingegraven (tussen de 69 en 50 cm + N.A.P.) dan de paalkuilen aan de oostzijde (tussen de 46 en 30 cm + N.A.P.) Dit verschil kan worden verklaard wanneer we de natuurlijke helling van het onderzoeksterrein in ogenschouw nemen. De paalkuilen waren vrijwel allemaal tot op en in de veenband gegraven en deze loopt naar het (noord)oosten toe af.

De kuilen hadden allemaal een geel donkerbruin gevlekte en of gemêleerde vulling. Bij een tweetal paalkuilen was nog een kern zichtbaar. Hieruit kan worden afgeleid dat de palen een diameter van maximaal 35 cm hebben gehad. Halverwege de zuidwand bevond zich binnen de wand een paalkuil die mogelijk onderdeel uit maakte van een scheidingswand. Deze paalkuil is in diameter duidelijk kleiner (80 cm) dan de paalkuilen van de zuidwand.

Omdat maar twee paalkuilen tegenover elkaar liggen, kan maar één gebint met zekerheid worden gereconstrueerd. De breedte van dit gebint bedraagt 6,5 m. De paalkuilen van de zuidwand liggen op een onderlinge afstand van tussen de 2,75 m en 3 m en liggen eveneens in een enigszins gebogen lijn ten opzichte van elkaar. De vorm van de plattegrond laat zien dat ook structuur II een zogenaamde bootvormige huisplattegrond is (type Gasselte B(')). De boerderij had een ZW-NO oriëntatie en een minimale lengte van 25 m.

Datering

De aardewerkvondsten uit de paalkuilen tonen aan dat de boerderij tegen het einde van de 12de - begin 13de eeuw is afgebroken.

Erfgreppel

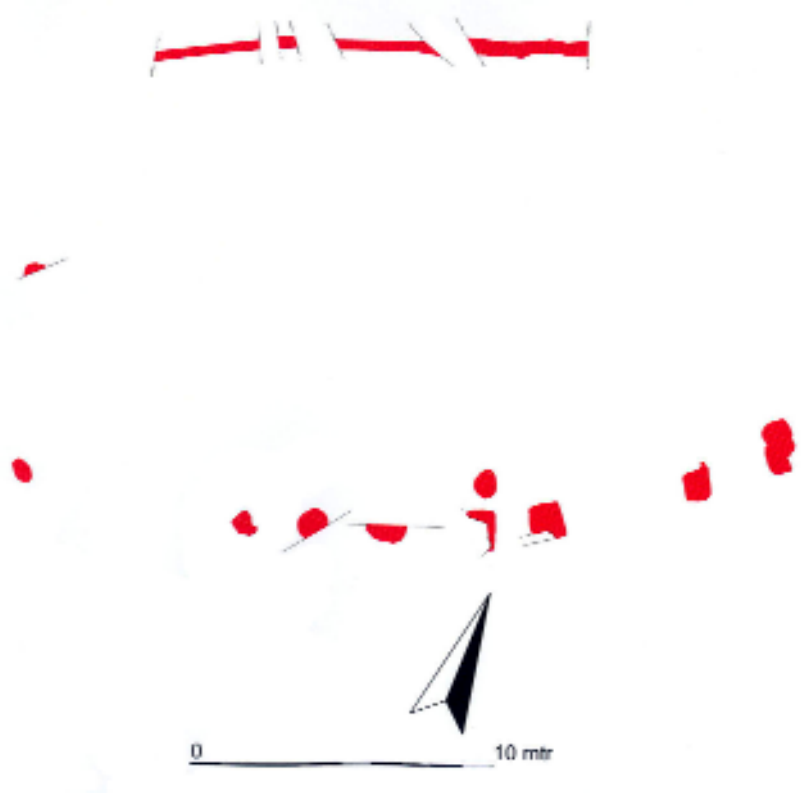
Aan de noordzijde wordt het erf begrensd door een greppel. De totale lengte van de greppel kon niet worden achterhaald, latere middeleeuwse vergravingen (grondverbeteringssporen) en de verstoringen van de Meursingfabriek hebben dit onmogelijk gemaakt. De greppel was hierdoor slechts over een afstand van 15 m traceerbaar. De breedte varieerde tussen de 50 en 70 cm. De bodem was V-vormig tot komvormig en had een verval in oostelijke richting (van 66 cm + N.A.P. in het westen tot 47 cm + N.A.P. in het oosten). In de verschillende coupes waren spitsporen, ontstaan bij het graven van de greppel, nog zichtbaar. Spoellagen in de coupes van de greppel tonen aan dat de greppel watervoerend is geweest. De greppel had dan ook twee functies, die

van erfrens en van afwateringssloot van het erf rond de boerderij. De greppel moet in verbinding met een andere sloot of greppel hebben gestaan, deze is/zijn echter niet aangetroffen.

Datering

Aardewerkvondsten uit de greppelvulling zijn schaars, slechts zes scherven kogelpot-aardewerk. Deze dateren het buiten gebruik raken van de greppel in de 13de eeuw.

afbeelding 34, structuur II met erfgreppel.

Structuur III - houten boerderij

De plattegrond van deze structuur is net als bij de hierboven beschreven boerderijen niet volledig. In totaal worden acht paalkuilen aan deze structuur toegeschreven.

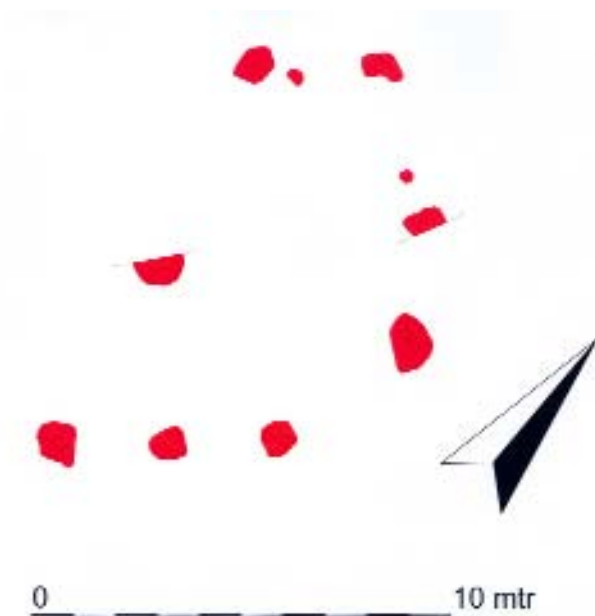
Van de hoofdstructuur zijn drie paalkuilen bewaard gebleven, twee paalkuilen van de noordwand en één paalkuil van de zuidwand. Een deel van de zuidelijke zijbeuk is in de vorm van drie paalkuilen aangetroffen.

De paalkuilen van de hoofdstructuur, de zogenaamde binnenstaanders, hadden een grote diameter (maximaal 1.6 m.) en een diepte van tussen de 34 en 46 cm onder het aangelegde vlak. De vulling van de paalkuilen was geel donkerbruin gemêleerd. In twee gevallen was de paal-

kern nog zichtbaar in de vorm van een donkere homogene verkleuring in de paalkuil. Hieruit kan worden afgeleid dat de diameter van de palen ongeveer 35 cm is geweest. De paalkuilen lagen op een maximale diepte van 56 cm + N.A.P.

De paalkuilen van de zijbeuk hadden een kleinere diameter (maximaal 80 cm) en een diepte van tussen de 22 en 34 cm onder het aangelegde vlak. De vulling van deze paalkuilen komt overeen met de vulling van de kuilen van de hoofdstructuur. In geen van de paalkuilen was een paalkern zichtbaar. De paalkuilen lagen op een maximale diepte van 65 cm + N.A.P. en zijn ook hier vrijwel allemaal tot op de veenband gegraven.

afbeelding 35, structuur III.

De structuur heeft een ZW-NO oriëntatie en is over een lengte van tien meter aangetroffen. De breedte is minimaal 6,5 meter, slechts één gebint kan worden gereconstrueerd. De enigszins gebogen lijn waarin de paalkuilen van de zijbeuk liggen, laten zien dat ook deze structuur een bootvormige plattegrond heeft gehad (type Gasselte B(')). De onderlinge afstand tussen de paalkuilen van de zijbeuk ligt rond de 2,60 m. De zuidwand van de hoofdstructuur heeft ongeveer twee meter noordelijk van de zijbeuk gelegen. De zijbeuk zelf was dus zo'n twee meter breed, hetgeen een gebruiksfunctie mogelijk maakt. Naast deze palen die een dragende/ondersteunende functie hebben gehad is er nog een viertal sporen waarvan de functie niet duidelijk is.

Structuur IV - spieker of hooiberg

Ten oosten van structuur III en ten zuiden van structuur II zijn de paalkuilen van een spieker (een middeleeuwse opslagplaats van graan en andere producten) of hooiberg gevonden. De structuur bestond oorspronkelijk uit vijf palen. Vier paalkuilen zijn bewaard gebleven, de vijfde paalkuil is in een latere periode, naar alle waarschijnlijkheid tijdens de bouw en of sloop van de Meursingfabriek, weggegraven.

De diameter van de paalsporen varieert tussen de 45 en de 60 cm. De paalkuilen hebben een diepte van maximaal 24 cm onder het aangelegde vlak, ze zijn minder diep ingegraven (gefundeerd) dan de standers van de boerderijen.

De paalkuilen zijn niet tot op de veenband gegraven maar iets daarboven en liggen op een diepte van ongeveer 66 cm +N.A.P. De kuilen hadden dezelfde soort vulling als die van de boerderijen.

De vier bewaard gebleven paalkuilen stonden op een regelmatige onderlinge afstand van 3,5 m., een vijfde paal kan op een zelfde afstand worden gereconstrueerd. Hierdoor ontstaat een min of meer ronde structuur met een diameter van ongeveer 5,4 m.

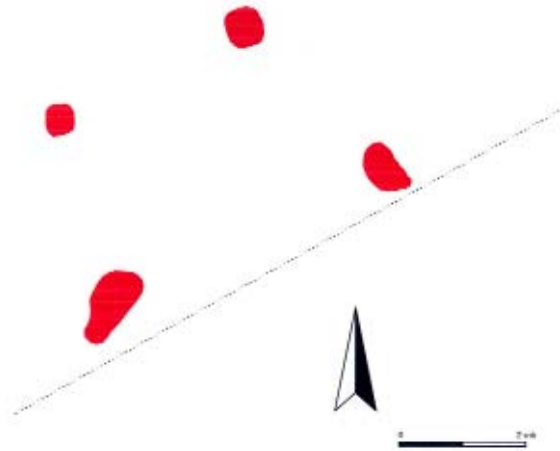
Datering

In de paalkuilen zijn geen vondsten gedaan, dit bemoeilijkt de datering. Aangezien de vulling en de absolute diepte van de paalkuilen overeenkomt met die van de overige paalkuilen, die allemaal in de 12de - 13de eeuw dateren, is een dergelijke datering voor deze structuur aannemelijk.

Overige sporen

Naast de hierboven beschreven sporen is er nog een viertal (paal)kuilen die niet aan een structuur worden gekoppeld. In twee sporen is middeleeuws aardewerk aangetroffen; een scherf van Andenne-aardewerk (12de-13de eeuw) en een scherf Kogelpot-aardewerk. In de andere sporen is geen aardewerk aangetroffen, de vulling doet vermoeden dat ook deze een laat-middeleeuwse datering hebben.

afbeelding 36, structuur IV.

NAP-hoogte

In Nederland worden hoogtes gemeten ten opzichte van het NAP, het *Normaal Amsterdams Peil*. Dit peil is de gemiddelde hoogte van het zeeniveau tijdens de zomervloed. Bij Koninklijk Besluit van 1818 is het *Amsterdams Peil* (AP) als referentiehoogte genomen voor heel Nederland. Sinds 1891 spreken we, na een kleine correctie, van Normaal Amsterdams Peil of NAP. In heel Nederland zijn op vele gebouwen, bruggen, palen en stenen referentiepunten aangebracht met een vaste, bekende hoogte t.o.v. het NAP. Een deel van Nederland ligt onder NAP. Het laagste punt in Amersfoort (noordwest hoek van Nieuwland) ligt net onder NAP, het hoogste punt (op de Amersfoortse Berg) ligt ruim 40 meter hoger.

afbeelding 37, de karrensporen tekenden zich in het gele zand af als grijzige, smalle banen.

Karrensporen en sloten

Het vooronderzoek heeft aangetoond dat het westdeel van het terrein archeologisch gezien minder interessant was. Hier is dan ook een klein vlak aangelegd van ongeveer 150 m². In dit vlak zijn twee parallel lopende sloten met een ZW-NO oriëntatie aangesneden. Evenwijdig aan en tussen de sloten zijn karrensporen aangetroffen. Zowel de sloten als de karrensporen zijn op verschillende plaatsen verstoord.

Deze verstoringen worden aan de Meursingfabriek toegeschreven.

De karrensporen, in het vlak zichtbaar als grijze langwerpige smalle banen, konden over een afstand van ongeveer 14 m. worden gevolgd. De breedte van de sporen varieerde, maar bedroeg gemiddeld 35 cm. Ook de afstand tussen de karrensporen varieerde, gemiddeld was deze afstand ongeveer 1,35 m. Het verschil in breedte kan worden verklaard. De karrensporen zullen het gevolg zijn van een intensief en langdurig weggebruik. Dit betekent dat de sporen door meerdere karren zijn gevormd. Bovendien zal niet iedere kar consequent en exact een bestaand spoor hebben gevolgd. Deze factoren hebben er toe bijgedragen dat de breedte van en tussen de sporen varieert. Aan weerszijden van de karrensporen liepen twee sloten.

De sloten zijn over een afstand van 15 meter getraceerd, lagen op ongeveer vier meter van elkaar en waren ongeveer 1,75 meter breed. De sloten hadden een komvormige bodem en dienden ter afwatering van de weg, uit de N.A.P. hoogtes blijkt dat ze in oostelijke richting afliepen.

De sloten zijn over een afstand van 15 meter getraceerd, lagen op ongeveer vier meter van elkaar en waren ongeveer 1,75 meter breed. De sloten hadden een komvormige bodem en dienden ter afwatering van de weg, uit de N.A.P. hoogtes blijkt dat ze in oostelijke richting afliepen.

Datering

In de karrensporen is geen aardewerk aangetroffen, de weg kan alleen worden gedateerd met behulp van het aardewerk dat in de bijbehorende sloten is gevonden. De twee oudste fragmenten zijn uit de 12de eeuw, de jongste vondst is een spinsteentje uit de eerste helft van de 14de eeuw.

afbeelding 38, 14de-eeuws spinsteentje uit één van de sloten naast de weg. Het voorwerpje is 24 mm breed.

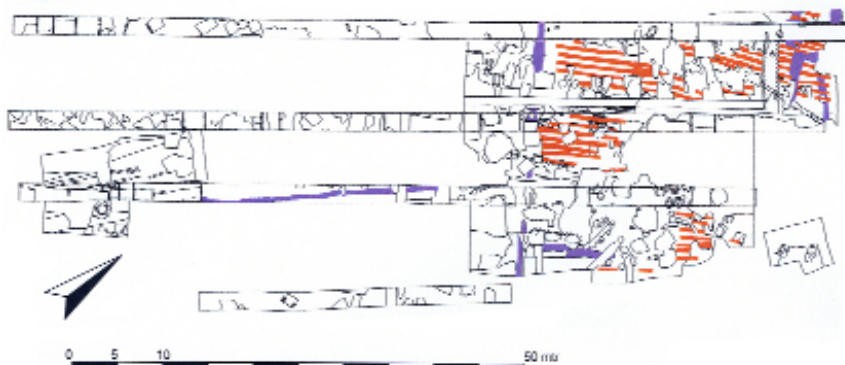
Agrarisch gebruik (13de - 14de eeuw)

Grondverbeteringssporen

Na de bewoningsfase is het terrein grondig omgespit. Deze omgespitte grond was in het vlak zichtbaar in de vorm van langgerekte geel bruine bedden, met een ZW-NO oriëntatie. Het ompspitten gebeurde om het terrein te bemesten en dus vruchtbaarder te maken. Deze zogenaamde grondverbeteringssporen zijn door een aantal paalkuilen van de structuren heen gegraven. De bedden hebben een gemiddelde breedte van 40 cm, de oorspronkelijke lengte valt moeilijk te herleiden, daarvoor zijn de bedden te vaak verstoord. Het langst aangetroffen bed heeft een lengte van 10 meter. De grondverbeteringssporen zijn met de hand aangelegd; in de verschillende coupes waren de driehoekige spitsporen zichtbaar. De absolute diepte van de bedden varieerde en lag tussen de 1.02 m +N.A.P. en de 75 cm +N.A.P.

Datering

De grondverbeteringssporen hebben zowel een absolute als relatieve datering. Ze doorsnijden paalkuilen van de structuren en zijn dus jonger dan deze. Dit wordt verder door de aardewerkvondsten bevestigd, die een datering uit de 13de eeuw geven.

Sloten

Met het ompspitten van het terrein is ook een aantal sloten aangelegd, die voor de afwatering hebben gezorgd. De verschillende sloten zijn op een groot aantal plaatsen vergraven of helemaal verdwenen. Deze verstoringen worden allemaal aan de bouw en sloop van de Meursingfabriek toegeschreven.

Sloot 1

De sloot met een NW-ZO oriëntatie kon over een lengte van ongeveer 28 meter worden vervolgd. De breedte van de sloot varieert enigszins, maar zal rond de 1.15 meter hebben gelegen. Uit de verschillende coupes blijkt dat de sloot een komvormige bodem had en een verval in zuidoostelijke richting. In de coupes is een ander opvallend gegeven zichtbaar: de grondverbeteringssporen doorsnijden de westelijke slootkant enigszins, maar lopen niet volledig door de sloot. De sloot was met andere woorden, in gebruik tijdens en na de aanleg van de grondverbeteringssporen. Dit blijkt ook uit het feit dat de sloot haaks op de grondverbeteringssporen staat.

afbeelding 39, overzicht van de sporen van agrarisch gebruik. In bruin zijn alle grondverbeteringssporen aangegeven, in paars de sloten.

afbeelding 40, de grondverbeteringssporen tekenden zich als lange bruine banen af in het opgravingsvlak.

afbeelding 41, sloot I (links) en grondverbeteringssporen (rechts) met onderin duidelijk zichtbare spitsporen.

Sloot II

Sloot II heeft een ZW-NO oriëntering en was vermoedelijk in het ZW op sloot I aangesloten. Een daadwerkelijke aansluiting kon niet worden vastgesteld, latere vergravingen hebben dit onmogelijk gemaakt. De sloot is over een lengte van 10 meter opgegraven en was minimaal 90 cm breed. De bodem van de sloot was komvormig en kende een verval in NO richting.

Datering

De aardewerkscherven die in de vulling van beide sloten zijn gevonden, duiden op gebruik vanaf de 13de eeuw tot in de 14de eeuw. Sloot I loopt bovendien dwars door de plattegrond van structuur III (en is dus jonger).

Overige

Naast de twee sloten die hierboven staan beschreven, is nog een aantal sloten aangetroffen.

Sloot III en IV

Deze twee sloten, met een NW-ZO oriëntatie, lopen dwars door de plattegrond van structuur I. Ondanks het feit dat de sloten op vlakniveau niet op elkaar aansloten,

hebben beide waarschijnlijk tot hetzelfde systeem gehoord. Mogelijk waren de sloten op een hoger vlakniveau wel op elkaar aangesloten. Een andere mogelijkheid is, dat tussen beide sloten een dammetje heeft gestaan. Dankzij een dam kan de afwatering beter worden gereguleerd.

Datering

Sloot III is duidelijk jonger dan structuur I, onder de sloot is een paalkuil aangetroffen, die tot structuur I behoort. Het materiaal dat uit de twee sloten komt, bevestigt dit; ze dateren uit het begin van de 13de eeuw. De sloten zijn niet lang in gebruik geweest; ze waren namelijk doorsneden door (en dus ouder dan) de grondverbeteringssporen. De sloten hebben - zij het voor een korte periode - voor de afwatering van het terrein gezorgd.

Sloot V

Van deze sloot, met een ZW-NO oriëntatie, is alleen de onderkant bewaard gebleven. De sloot kon over een lengte van 26 meter worden gevolgd en is minimaal 50 cm breed geweest. De sloot kende een licht verval in NO richting en staat min of meer haaks op sloot I. Wanneer sloot V gelijktijdig met sloot I in gebruik is geweest dan hebben beide sloten mogelijk met elkaar in verbinding gestaan. Deze eventuele aansluiting kon vanwege de vele verstoringen niet worden vastgesteld.

Datering

Het weinige materiaal dat in de sloot is gevonden dateert uit de 13de eeuw.

Waterlopen

Het oostdeel van het opgravingsterrein werd voor een groot deel in beslag genomen door verschillende waterlopen. Deze waterlopen waren op een aantal plaatsen verstoord door ingravingen van de Meursingfabriek. Eén en mogelijk twee waterlo(o)p(en) lijken natuurlijk te zijn, de andere gegraven.

Waterloop I

Deze waterloop, met een NO-ZW oriëntering kon, gezien de verstoringen, slechts voor een klein deel worden opgegraven. De waterloop is in twee verschillende vlakken onderzocht en kent naar alle waarschijnlijkheid een natuurlijke oorsprong; aanwijzingen dat de waterloop is gegraven zijn niet gevonden. De bodem was vlak en lag op een diepte van 60 cm -N.A.P.

Evenwijdig aan de noordwestelijke oever zijn de resten van houten beschoeiing aangetroffen. Van de beschoeiing was niet veel meer bewaard dan een aantal stevige takken. De beschoeiing kent twee fases en is na verloop van tijd naar het westen toe verplaatst. Uiteindelijk is de waterloop geleidelijk dichtgeslibd.

Datering

In de waterloop is weinig materiaal gevonden, slechts drie Kogelpot scherven, die een datering in de eerste helft van de 13de eeuw geven. Aangezien deze vondsten boven in de waterloop zijn gedaan, behoort een iets oudere datering tot de mogelijkheid.

Waterloop II

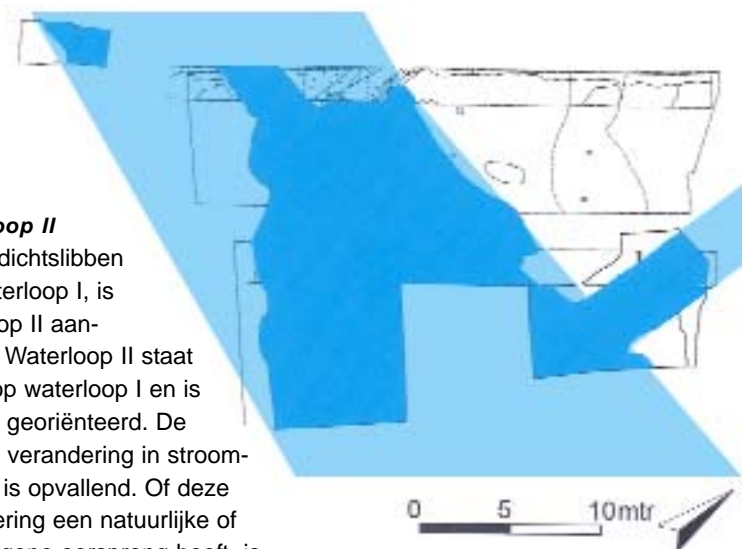
Na het dichtslibben van waterloop I, is waterloop II aangelegd. Waterloop II staat haaks op waterloop I en is ZW-NO georiënteerd. De abrupte verandering in stroomrichting is opvallend. Of deze verandering een natuurlijke of antropogene oorsprong heeft, is niet duidelijk. Het opgegraven stuk is te klein voor dergelijke uitspraken. Alleen de noordoostelijke oever is aangesneden, de zuidwestelijke oever is door latere vergravingen verdwenen. De vorm en diepte van de bodem is niet bekend, de hoogte van het grondwater maakte het onmogelijk deze bloot te leggen. De grootste bereikte diepte bedraagt 1.20 m -N.A.P. Waterloop II is net als waterloop I geleidelijk dichtgeslibd.

Datering

Het aardewerk dat uit deze waterloop afkomstig is, dateert uit de vroege 13de eeuw. Waterloop II is, aangezien ze waterloop I doorsneed, jonger.

Waterloop III

Deze waterloop is over de gehele breedte van het opgravingsterrein aangetroffen en was minimaal 33 meter lang en 17 meter breed. De waterloop is in waterloop II gegraven en heeft een min of meer O-W oriëntering. De vorm van de bodem is niet volledig bekend, deze lag onder grondwaterniveau en kon niet worden onderzocht. Het verval van de waterloop kon niet worden vastgesteld, maar zal naar alle waarschijnlijkheid in noordwestelijke richting

afbeelding 42, overzicht van waterloop III en IV (in donker blauw), met de reconstructie (in licht blauw).

hebben gelopen. Langs een deel van de zuidelijke oever zijn palen van een beschoeiing gevonden. In tegenstelling tot de bovengenoemde waterlopen, lijkt deze waterloop te zijn gedempt. De vulling heeft een homogene, zwart-donkerbruine kleur, van gelaagdheid (een aanwijzing voor een geleidelijke opvulling) was geen sprake. Na verloop van tijd is het centrale deel van de gedempte waterloop ingeklonken. Door het inklinken is een depressie in het terrein ontstaan, die met geel zand is geëgaliseerd.

Datering

Uit de vulling van de waterloop komt veel materiaal, van de vroege 13de eeuw tot en met de 15de eeuw. De overgrote meerderheid dateert uit de 14de - 15de eeuw, dit aardewerk kan met de demping van de waterloop in verband worden gebracht. Het 13de eeuwse aardewerk, heeft mogelijk met de aanleg te maken. De latere egalisering kan dankzij aardewerkvondsten in de 15de - 16de eeuw worden gedateerd.

Waterloop IV

In het uiterste noordwesten is een vierde waterloop aangetroffen. Deze sloot aan op waterloop III en had een N-Z oriëntatie. De loop is minimaal 3,5 meter breed en 7,5 meter lang geweest. De bodem was komvormig en onderin slechts één meter breed. Het verval van de waterloop, is door middel van verschillende boringen vastgesteld en liep in noordelijke richting. Dit lijkt erop te duiden dat de waterloop is gegraven ter afwatering van waterloop III en waarschijnlijk gelijktijdig buiten gebruik is geraakt.

In een latere periode is de waterloop opnieuw uitgegraven en met geel zand opgevuld. Dit gele zand lag niet alleen in de waterloop, maar besloeg een groter oppervlak. Het zand moet als een vorm van ophoging van het terrein worden gezien.

Datering

Uit de aardewerkvondsten blijkt dat de waterloop begin 14de eeuw is aangelegd, de latere ophoging dateert uit de 17de eeuw.

afbeelding 43, coupe door waterloop IV.

Sporen na 1850

Op de 17de eeuwse egalisering na, zit er tussen de tweede helft van de 15de en de tweede helft van de 19de eeuw, archeologisch gezien een gat in de geschiedenis van het Meursingterrein. In 1866 wordt stoomweverij Bonnike gebouwd, van deze fabriek en de latere Meursingfabriek zijn tal van sporen aangetroffen. Bij aanvang van het onderzoek is echter bepaald dat sporen waarvan direct duidelijk was dat ze een datering na 1850 hadden niet uitvoerig zouden worden onderzocht. Hier is in een tweetal gevallen een uitzondering op-gemaakt. Het betreft een beerput en (een deel van) een houten afvoer.

Beerput

De bakstenen beerput was opgebouwd uit zogenaamde breukstenen. De bakstenen lagen in zogenaamd wild verband, specie is niet gebruikt. De beerput was rond van vorm, had een binnendiameter van 0,97 cm en een diepte van 80 cm onder het aangelegde vlak. De onderste bakstenenlaag lag op een diepte van 0,80 cm +N.A.P. en was direct op het oude dekzand geplaatst. De gebruikte bakstenen waren ongeveer 5 cm hoog en 10 cm breed, de lengte kon niet worden nagegaan maar deze zal rond de 20 cm hebben gelegen. De beerput is geleidelijk aan opgevuld, uit deze opvullingslagen komt slechts één scherf aardewerk, deze dateert uit de 19de eeuw.

Aangezien tijdens het onderzoek geen aanwijzingen gevonden zijn voor andere 19de-eeuwse bebouwing dan de Meursingfabriek, zal deze beerput tot de fabriek hebben behoord.

Houten afvoer

In de 19de eeuw is de middeleeuwse waterloop (III) gedeeltelijk uitgegraven. De sloot die hierdoor ontstond was ongeveer 3,50 meter breed en had een minimale lengte van 20 meter. De oriëntering van de sloot was O-W. Aan weerszijden van de sloot zijn resten van een houten beschoeiing aangetroffen. De beschoeiing bestond uit verticaal geplaatste houten palen, die door middel van een horizontaal houten vlechtwerk met elkaar waren verbonden. Zowel de palen als het vlechtwerk zijn gedeeltelijk bewaard gebleven. De precieze functie van deze sloot is niet bekend, mogelijk is het de voorganger van de later op dezelfde plaats aangelegde houten afvoer.

De houten afvoer met een zelfde oriëntering als de sloot, is over een lengte van minimaal 4,5 meter bewaard gebleven en kende een verval in oostelijke richting. De bodem en zijkanten van de houten afvoer bestonden uit lange (naaldhouten) planken (+/- 2 m) terwijl de bovenkant met behulp van kleine plankjes (4x20x30 cm) was afgesloten. De houten afvoer is in de 19de eeuw gesloopt, de precieze functie van de afvoer kon niet worden achterhaald, maar zal gezien zijn datering ook tot de Meursingfabriek hebben behoord.

afbeelding 44, houten afvoer.

De vondsten

André Clazing

Het vondstmateriaal bestaat vrijwel uitsluitend uit aardewerk. Uit enkele sporen is wat bot, pijpjaarde, bouwaardewerk, glas en metaal afkomstig. Het oudste materiaal dateert uit de 12de eeuw, het jongste is recent. De botresten en het pijpjaardewerk waren te fragmentarisch om te onderzoeken en zijn alleen geïnventariseerd. Het bouwaardewerk en het glas dateert van na 1850 en wordt om die reden hier niet behandeld. Alleen het aardewerk, een onmisbare bron voor dateringen, en het metaal zijn uitgebreid onderzocht.

Aardewerk

Aardewerk is in feite niets anders dan gebakken klei. Duizenden jaren al gebruiken mensen voorwerpen van aardewerk om in te koken of voorraden in op te slaan, om uit te drinken of te eten. Ze zijn, tot op zekere hoogte, waterdicht en vuurbestendig. Voor de archeoloog vormt aardewerk een onmisbare bron voor datering. Aardewerk is onderhevig aan technologische ontwikkeling én blijkt sterk modegevoelig te zijn; potvormen, versierwijzes en baktechniek veranderen in de loop van de tijd. Bovendien kan het bijdragen in het onderzoek naar vragen over beroepen en sociale status van de bewoners.

Materiaal en methoden

Alle scherven zijn gewassen, gesorteerd en geteld. Vervolgens zijn ze, na een eerste determinatie op bakselgroep (zie kader), ingevoerd in een vondsteninventarisatielijst. Daarna volgde een tweede determinatieronde, waarin het aardewerk per spoor is gepuzzeld en gekeken of voorwerpen geïdentificeerd en mogelijk gereconstrueerd konden worden, om zo te komen tot een MAE (Minimaal Aantal Exemplaren) en een datering voor het betreffende spoor. Tenslotte zijn sporen behorende tot één structuur nogmaals in hun samenhang onderzocht. De resultaten zijn ingevoerd in een database. De vondsten zijn, behalve

exposabele voorwerpen, vervolgens opgeslagen in het archeologisch depot van de Gemeente Amersfoort.

Aardewerk uit de opgraving

In totaal zijn er 1001 fragmenten aardewerk bij de opgraving gevonden. Het grootste deel ervan is met de hand, troffel of schep, verzameld bij de aanleg van put en vlak en bij het couperen van sporen. Een klein deel is afkomstig van de stort. De aardewerkvondsten dateren uit de 12de tot de 19de eeuw. Het uit de sporen afkomstige aardewerk dateert tussen de 12de en 15de eeuw, met de nadruk op de 13de - 14de eeuw, het aardewerk met een recentere datering (na 1850), is uitsluitend afkomstig uit de bouwvoor en/of sporen die aan de Meursingfabriek worden toegeschreven.

12de - 13de eeuw

Circa 75% daarvan (747 fragmenten) behoort tot de middeleeuwse periode. Binnen de middeleeuwse periode is nog een tweedeling aan te brengen. De oudste sporen van bewoning dateren namelijk uit de 12de en 13de eeuw; 355 scherven kunnen tot deze periode gerekend worden.

Kogelpot aardewerk

Met 75% is binnen het 12de - en 13de-eeuwse aardewerk de belangrijkste bakselgroep die van het kogelpot-aardewerk. Voor deze

periode in Amersfoort is dat geen ongewoon beeld. Kogelpot-aardewerk komt voor vanaf de 8de tot begin 14de eeuw. Kogelpotten zijn - zoals de naam zegt - potten met een kogelronde bodem zonder standring of pootjes. Ze werden gebruikt als kookpot of als voorraadpot. Juist omdat kogelpot-aardewerk handgevormd is en hooguit in kleine ateliers geproduceerd werd, is er veel variatie mogelijk.

Het is een aardewerksoort die zich helaas slecht leent voor nauwkeurige dateringen: de vormen zijn steeds identiek, de kleur kan enorm variëren en in de randvormen en magering is tot nu toe geen eenduidige systematiek te ontdekken, die kan leiden tot een exacte datering. Verhoeven signaleert wel enige tendensen, maar kan alleen maar in grote lijnen spreken.¹ Zo ziet hij bijvoorbeeld in de late 12de en in de 13de eeuw dat de magering (materiaal zoals zand dat de potten-bakker aan klei toevoegt om meer stevigheid te krijgen) fijner wordt en dat de kleurverschillen verdwijnen. In plaats van rood/bruin/grijs wordt de kleur door een betere beheersing van het bakproces tamelijk uniform zwart of grijs en komt zodoende dicht bij het grijsbakkend aardewerk dat er de technische opvolger van is. Aangezien het kogelpotmateriaal in de meeste gevallen slechts de grove datering oplevert van 13de eeuw met een uitloop naar het begin van de 14de eeuw zijn we voor een meer exacte datering van de sporen, afhankelijk van andere aardewerkvondsten. Daartoe is het noodzakelijk eerst te gaan kijken naar het importaardewerk, dat zulke dateringen vaak wel toelaat.

Andenne aardewerk

Het oudste, geïmporteerde, aardewerk is afkomstig uit het Maasgebied. Het komt in Nederland voor vanaf de 10de tot begin 13de eeuw. Van deze ceramiek, afkomstig onder andere uit de omgeving van Andenne, kennen we in onze streken vooral vormen als waterkannen en kookpotten. De kannen uit de 12de eeuw zijn voorzien van worstoren en vaak een veeg spaarzaam aangebracht loodglazuur op de schouder. Het baksel kan in kleur variëren van witgeel tot lichtrood en wordt gekenmerkt door een magering van fijn zand.

afbeelding 45, randfragment van een kogelpot.

Bakselgroepen en vormen

De verschillende soorten aardewerk worden in groepen verdeeld op basis van de kleisoort, de productiewijze, de herkomst en de datering. Deze groepen noemen we bakselgroepen. Soms krijgt zo'n groep de naam op basis van het uiterlijk, bijvoorbeeld *grijsbakkend aardewerk*, of de naam van de plaats of het gebied waar het gemaakt werd, bijvoorbeeld *Mayen aardewerk*.

Om vondsten gedaan op het Meursingterrein te kunnen vergelijken met de resultaten van andere onderzoeken in Amersfoort of andere plaatsen in ons land, is het nodig deze te beschrijven en in een classificatiesysteem onder te brengen. In het *Deventer Systeem* worden voorwerpen van aardewerk of glas volgens een vaste methode beschreven; aldus wordt een kader geschapen om vondstcomplexen snel en doeltreffend met elkaar te kunnen vergelijken. Het is een dynamisch systeem waarin steeds nieuw materiaal kan worden aangedragen.

Het aardewerk wordt als volgt beschreven: aan ieder voorwerp wordt een bakselcode toegekend. Om wat voorbeelden te geven: de bakselcode 'r' staat voor roodbakkend aardewerk, 'g' voor grijsbakkend en 's' staat voor steengoed (steengoed kent weer een onderverdeling in S1 tot en met S5). Na de bakselcode volgt een aanduiding voor de vorm waarbij binnen de afzonderlijke vormen nog een codering per type gegeven kan worden. Zo betekent *g-kom-7* dat we te maken hebben met een kom van grijsbakkend aardewerk die op grond van zijn vorm als type-aanduiding '7' heeft gekregen. Voor glas bestaat een vergelijkbaar systeem.

¹ Verhoeven, 1998, p. 255.

Conservering

Het aardewerk uit de middeleeuwse periode is in sterke mate gefragmenteerd. Behalve twee spinsteentjes zijn geen complete voorwerpen gevonden. Eén voorwerp, een roodbakkende grape, is in voldoende mate aanwezig om te komen tot een volledig profiel. De wat grotere scherven trof men alleen aan in de paalsporen of in de sloten. In de overige sporen overstijgt de gemiddelde grootte maar zelden het formaat van een vroegere rijksdaalder.

Op het Meursing-terrein werden slechts 24 scherven van deze aardewerksoort aangetroffen en helaas geen kenmerkende randvormen, zodat we qua datering nog steeds wat in het duister tasten.

Pingsdorf aardewerk

Een andere type baksel is die van het Pingsdorf aardewerk. Het komt voor van rond 900 tot 1200 en ontleent zijn naam aan de pottenbakkersplaats Pingsdorf in het Rijnland. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat vergelijkbare producten ook elders, bijvoorbeeld in Zuid-Limburg en Elmpt vervaardigd werden. Het werd gemaakt van een witbakkende, ijzerarme klei. Kenmerkend aan dit aardewerk is de beschildering in rode, bruine of paarse verf. Tussen het geringe aantal scherven op deze opgraving bevinden zich een paar (7) van het harde, naar proto-steengoed nijgende, baksel van het Pingsdorf uit de late periode (begin 12de eeuw).

Proto-steengoed

Het vroege of proto-steengoed, dat wordt gedateerd tussen 1200-1250, is de technologische opvolger van het Pingsdorf-type aardewerk, in de terminologie van het Deventer Systeem S5 geheten.

Toen de pottenbakkers uit het Rijnland en de Eifel steeds hogere temperaturen in hun ovens bereikten en daarmee het sinterpunt van klei gingen benaderen, bemerkte men dat het aardewerk steeds meer waterdicht werd. De magering is nog duidelijk herkenbaar in de scherf, maar het betreft al wel een hard soort aardewerk. Van deze aardewerksoort werden bij de het onderzoek 13 fragmenten gevonden.

analyse

Als we de verhouding tussen bakselgroepen van deze opgraving vergelijken met een andere laat-middeleeuwse opgraving in Amersfoort komen enkele interessante overeenkomsten aan het licht. Zo is het aandeel van kogelpot-aardewerk bij de opgraving op het Mooierplein met 67% ook veruit het grootst. De andere bakselgroepen verhouden zich in gelijke termen, met uitzondering van het aardewerk van het Pingsdorf-type dat daar 15% van de scherven uitmaakte en op het Meursingterrein nagenoeg afwezig is (1%). Importproducten zoals genoemd Pingsdorf, maar ook aardewerk uit de Maasvallei, de eveneens uit het Duitse Rijnland afkomstige blauwgrijze waar (oa aardewerk van het Paffrath-type) en de voorlopers van het echte steengoed zijn in Amersfoort altijd aanwezig maar spelen een ondergeschikte rol.

12de en 13de eeuw

<i>Kogelpot</i>	268 fragmenten
<i>Andenne</i>	24 fragmenten
<i>(vroeg)Grijs</i>	25 fragmenten
<i>S4</i>	21 fragmenten
<i>S5</i>	13 fragmenten
<i>Pingsdorf</i>	7 fragmenten
<i>(vroeg)Rood</i>	4 fragmenten
Totaal	362 fragmenten

14de - 15de eeuw

Gedurende de tweede middeleeuwse periode -14de en 15de eeuw- komen er veranderingen in de samenstelling van de aardewerkvondsten. Het kogelpot-aardewerk verdwijnt waarschijnlijk in het begin van de 14de eeuw. De technische opvolger, het grijsbakkend aardewerk werd lokaal of regionaal vervaardigd maar ook uit het Rijnland ingevoerd.

Grijs- en roodbakkend aardewerk

Het eerste grijsbakkend verschijnt rond 1250 op de markt en komt in Amersfoort in de 14de eeuw het meest voor. Het vormenspectrum neemt enorm toe. Behalve kookpotten verschijnen bakpannen, kommen, (water)kannen en pispotten. Zijn kenmerkende grijze of zelfs zwarte kleur kreeg het doordat het onder zuurstof-arme omstandigheden in een oven gebakken werd. De hier gevonden vormen zijn kannen, kookpotten en kommen. Al vrij snel na de introductie van grijsbakkend aardewerk komt in Amersfoort vanaf het eind van de 13de eeuw ook roodbakkend aardewerk voor.

Steengoed

Meer nog dan grijs- en roodbakkend is in de 14de eeuw het echte steengoed (s1 binnen het Deventer Systeem) de meest aangetroffen aardewerksoort. Zoals gebruikelijk is de kan, om te schenken of om uit te drinken, de meest aangetroffen vorm. Daarnaast werden twee 14de-eeuwse spinsteentjes en fragmenten van twee drinkschaaltjes (s1-dri) gevonden.

14de en 15de eeuw

<i>Grijs</i>	<i>121 fragmenten</i>
<i>Rood</i>	<i>71 fragmenten</i>
<i>S1</i>	<i>194 fragmenten</i>
<i>S2</i>	<i>5 fragmenten</i>
<i>Wit</i>	<i>2 fragmenten</i>
Totaal	393 fragmenten

Witbakkend aardewerk

Witbakkend aardewerk, tenslotte, is in Amersfoort in deze periode een zeldzame verschijning. Uit het Maasland werden geen producten meer aangevoerd en vanuit het Rijnland werd slechts op beperkte schaal geëxporteerd. Bij deze opgraving zijn slechts 2 fragmenten witbakkend aardewerk gevonden, die uit deze streek afkomstig zijn.

Metaal

Een tweetal metaalvondsten is het vermelden waard: een bronzen vingerhoed en een (deel van) een visloodje, beide uit de 15de eeuw. De vrijwel complete vingerhoed, is dun gegoten, met de hand geklopt en heeft een hoogte van 17 mm en een diameter van ongeveer 16 mm. Het visloodje (netverzwaarder) is slechts voor de helft bewaard gebleven en was cilindrisch van vorm.

afbeelding 46, een bronzen vingerhoed uit het begin van de 15de eeuw, is in de vulling van een waterloop gevonden. De vingerhoed is 16 mm hoog.

Conclusie

Mattijs Wijker

Het uitwerken van de opgraving en het beantwoorden van de onderzoeksvragen levert informatie op over de onderzoekslocatie. Het resultaat krijgt meerwaarde na plaatsing ervan in een grote geheel; de gehele geschiedenis van Amersfoort. Hierdoor - en uit toekomstig onderzoek - zullen nieuwe vragen opkomen. Wellicht moet het materiaal uit dit onderzoek ooit met 'nieuwe ogen' bekeken worden. Daarom worden alle gegevens en al het materiaal bewaard.

De opgraving levert voldoende gegevens voor beantwoording van de gestelde onderzoeksvragen.

Beantwoording onderzoeksvragen

1 - Welke periodes zijn binnen de locatie vertegenwoordigd en op welke manier?

De oudste vondsten en sporen dateren uit de 12de eeuw, de meest recente uit de 20de eeuw.

De middeleeuwse resten (bewonings- en gebruikssporen) bestaan uit een aantal paalsporen uit de 12de - 13de eeuw, karrensporen uit de 12de en 14de eeuw, verschillende sloten/greppels en grondverbeteringssporen uit de 13de en 14de eeuw en een aantal waterlopen uit de 13de tot 15de eeuw.

De postmiddeleeuwse periode (Nieuwe Tijd) was in de vorm van ophogingslagen uit de 16de tot de 18de eeuw aanwezig.

De 19de eeuw was, met de bouw- en sloopsporen van de Meursingfabriek aanwezig.

Niet iedere periode is in vondstmateriaal evenredig vertegenwoordigd; 75% van de aardewerkvondsten dateert uit de middeleeuwse periode; uit de 12de-15de eeuw. De 16de, 17de en 18de eeuw is nauwelijks aanwezig, vondsten daterend van na 1850 komen in grotere aantallen voor.

2 - Hoe verhouden die zich tot de bekende, aanwezige periodes in de regio?

Bewonings- en gebruikssporen vanaf de 12de / 13de eeuw (en eerder) zijn bij diverse opgravingen in de Amersfoortse binnenstad aangetroffen; ze behoren tot de agrarische nederzetting en de jonge stad. Oudere resten, die in de regio teruggaan tot in de steentijd (o.a. haardkuilen en vuursteen vondsten) zijn hier niet aangetroffen.

3 - Is op basis van archeologische resten de natuurlijke gesteldheid van het gebied te reconstrueren en in hoe verre heeft dit een rol gespeeld bij het ontstaan en ontwikkeling van het cultuurlandschap en de nederzetting?

Het Meursingterrein ligt aan de voet van een stuwwal tegen het beekdal van de Eem. Uit de profielen is gebleken dat het terrein vanuit het ZW naar NO (richting de Eem) afloopt. De aangetroffen structuren liggen allemaal op het hogere (en drogere) gedeelte, terwijl de waterlopen alleen in het lage deel van het onderzoeksgebied zijn aangetroffen. De aangetroffen waterlopen bevestigen het beeld dat al eerder in andere opgravingen naar voren is gekomen: de waterhuishouding speelt een belangrijke rol in de ontstaansgeschiedenis van Amersfoort.

4 - Zijn er op basis van de archeologische sporen en het vondstenmateriaal uitspraken te doen over de gebruiks- en bewoningsgeschiedenis van deze locatie en de gebruikers/bewoners (status, leefwijze, herkomst), eventueel gespecificeerd naar periode (fasering)?

Middeleeuwse periode

De middeleeuwse periode valt in twee delen uiteen: een bewoningsfase, gevolgd door een agrarische fase. De waterlopen en weg vallen binnen beide fasen en (deels) ook in de periode daarna; de Nieuwe Tijd.

Bewoningsfase (12de - 13de eeuw)

De geschiedenis van Meursingerrein begint in de 12de eeuw, wanneer het terrein voor bewoning in gebruik wordt genomen. Er hebben drie boerderijen gestaan en een spieker/hooiberg. Gezien hun onderlinge afstand zullen de boerderijen niet allemaal gelijktijdig zijn geweest.

Aangezien niet alle paalkuilen tot de structuren behoren, is het aannemelijk dat de bebouwing zich hier niet tot deze vier heeft beperkt.

Agrarisch gebruik (13de - 14de eeuw)

Nadat, tegen het einde van de 13de- begin 14de eeuw, een eind was gekomen aan de bewoningsfase, werd het Meursingerrein voor agrarische doeleinden gebruikt. Ter bevordering van de afwatering is een aantal sloten aangelegd, waarna de grond is omgespit, ten behoeve van het nieuwe bouwland. Overigens is alleen de grond ten oosten van sloot I omgespit. Dit duidt erop dat de grond ten westen van de sloot een ander gebruik kende (bijv. grasland).

Waterlopen

Er zijn vier waterlopen aangetroffen, waarvan de oudste (waterloop I) waarschijnlijk een natuurlijke oorsprong heeft. De oevers zijn middels beschoeiingen onderhouden. Na het dichtslibben ervan, is haaks hierop in de vroege 13de eeuw een tweede waterloop (waterloop II) ontstaan/aangelegd. Deze heeft kortstondig open gelegen; waterloop III is in de eerste helft van de 13de eeuw door de dichtgeslibte loop ervan aangelegd. Aan het begin van de 14de eeuw is waterloop IV aangelegd. Deze sloot aan op waterloop III en waterde richting Nieuwe Eem af. Of waterloop IV daadwerkelijk op de Nieuwe Eem was aangesloten, kon niet worden vastgesteld, maar gezien de datering is dit wel mogelijk. Waterloop IV lijkt tegen het einde van de 14de eeuw te zijn gedempt, waarna in de eerste helft van de 15de eeuw waterloop III als laatste is gedempt. Hiermee verdwenen de waterlopen van het terrein. Het bleef echter wel nat; in de 15de /16de eeuw is het noordwesten van Meursingerrein opgehoogd, en nogmaals in de 17de eeuw. Hierbij is waterloop IV opnieuw gedempt; de vulling was ingeklonken, waardoor een aanvullende demping noodzakelijk was.

Weg

Naast de boerderijen en de waterlopen is ook een deel van een middeleeuwse weg opgegraven. Aangezien de weg slechts voor een klein deel is opgegraven, is het moeilijk de weg in een groter kader te plaatsen. De relatie tussen de weg en de boerderijen is niet duidelijk. De weg dateert tussen de 12de en 14de eeuw, wat betekent dat deze mogelijk ten tijde van de boerderijen

al in gebruik was. Wanneer de richting van de weg wordt doorgetrokken, heeft deze ten westen van de boerderijen gelopen. Waar de weg precies vandaan kwam en naar toe ging kan niet worden achterhaald.

Opvallend is wel dat de weg parallel aan het huidige Smallepad loopt, het is dan ook zeer verleidelijk hierin een voorganger van het Smallepad te zien.

Gebruik na de 15de eeuw

Na de 15de eeuw is de gebruiksgeschiedenis van het terrein archeologisch niet traceerbaar, op enkele ophogingen en egalisaties uit de 16de tot 18de eeuw na.

De eerstvolgende sporen dateren van na 1850 en zijn, een beerput en houten afvoer uitgezonderd, niet nader onderzocht.

5 - Is archeologisch zichtbaar of, en hoe de aanleg van de tweede stadsmuur van invloed is geweest op bovengenoemde gebruik?

Een direct verband tussen de bouw van de tweede stadsmuur en de gebruiksgeschiedenis van het terrein kan niet worden gelegd. Wel zijn er aanwijzingen in die richting; omstreeks 1425 is de omwalling van Amersfoort met een tweede stadsmuur een feit, in dezelfde periode is waterloop III gedempt en verdwijnen de waterlopen op het Meursingterrein. De Nieuwe Eem en het Spui hebben naar alle waarschijnlijkheid de functie van waterloop III overgenomen.

De blijvende afwezigheid van bebouwing na circa 1200 kan mogelijk ook aan de aanleg van de (eerste én) tweede stadsmuur worden gekoppeld. Bebouwing op korte

afstand van stedelijke verdedigingswerken is militair gezien geen verstandige zaak, een vrij schotsveld was noodzakelijk en bebouwing kon bescherming bieden aan eventuele aanvallers.

6 - Hoe verhoudt deze informatie zich tot gangbare theoriën en bekende bronnen, zoals historisch kaartmateriaal en archiefstukken?

Amersfoort is gebouwd op een kruising van landwegen met een waterweg, de Eem. Deze rivier, die uit het Pleistoceen stamt, laat men tegenwoordig als rivier bij Amersfoort beginnen. De Barneveldse beek, de Heiligenbergerbeek, de Flier- en Modderbeek komen hier samen. Oorspronkelijk zullen de uit het oosten en zuiden komende beken vrij en in (verschillende?) brede bedding(en) naar het noorden hebben gestroomd. De Eem zal met andere woorden haar loop geregeld hebben verlegd. De natuurlijke water(o)op(en) die op het Meursingterrein zijn aangetroffen, passen mogelijk binnen dit proces en kunnen in dat geval oude Eem- / beeklopen zijn geweest.

De vroegste middeleeuwse bewoning in de directe omgeving van Amersfoort dateert uit de 9de eeuw. De oudste bewoningssporen in de stad zelf dateren uit de eerste helft van de 11de eeuw, dit komt ongeveer overeen met de oudst bekende bronvermelding uit 1028; een oorkonde waarin melding wordt gemaakt van akkerland bij Amersfoort. Aan de zuidkant van de latere stad hadden zich vanaf de 11de eeuw enkele boeren gevestigd. Amersfoort zal toendertijd niet meer dan een klein gehucht van enkele

boerderijen zijn geweest. Tijdens opgravingen op het Mooierplein zijn twee boerderijen uit deze periode teruggevonden. Rond 1100 is in Amersfoort bij de Hof, vermoedelijk ter plaatse van de huidige Joriskerk, een hofstede gebouwd, waar een voogd van de bisschop van Utrecht zetelde. Deze bisschoppelijke hof zal aantrekkingskracht hebben uitgeoefend op ambachtslieden en kooplieden en vervolgens op boeren, die zich in de directe omgeving vestigden.¹ De middeleeuwse structuren die op het Meursingterrein zijn aangetroffen passen binnen deze ontwikkeling. Dankzij de opgraving is nu bekend dat de vroegste (agrarische) bewoning van Amersfoort niet alleen rondom de Hof en zijn directe omgeving concentreerde, maar ook daarbuiten.

Tegen het einde van de 12de - begin 13de eeuw werd noordwest Nederland door stormvloed geteisterd. Zo is tijdens één van deze stormvloed, in 1170, een stuk land tussen Medemblik en Stavoren weggeslagen, waardoor het Almere veranderde van een binnenmeer in een binnenzee: de Zuiderzee. Met het ontstaan van de Zuiderzee verbeterde de afwatering vanuit het zuidoosten in noordwestelijk richting. Dit betekende dat het latere stadsgebied van Amersfoort droger en dus beter bewoonbaar werd. Om dit proces te versnellen en beter te reguleren was het van belang de waterhuishouding te structureren. Hiervoor zullen, naast de Korte- en Langegracht, die circa 1200 al voor de ontwatering zorgden, de al aanwezige (natuurlijke) waterlopen zijn gebruikt, deze kunnen opnieuw zijn uitgediept en hebben

daarmee de waterafvoer versneld.

De aangetroffen waterlopen passen, samen met de aanleg van de Nieuwe Eem en het Spui (begin 14de eeuw) binnen deze ontwikkeling. Bovendien zijn laatst genoemden tevens aangelegd om de bereikbaarheid van de stad over het water te verbeteren, de Oude Eem was aan het verzanden en voldeed hiertoe niet meer.

De uit de historische bronnen bekende bleek en lakenindustrie zijn archeologisch gezien niet aangetroffen, dit is op zich niet vreemd aangezien dergelijk industrie de ondergrond nauwelijks verstoord zal hebben. De bebouwing die op verschillende kaarten ten westen van de Koppelpoort staat aangegeven is ook niet aangetroffen. Mogelijk zijn de restanten met de bouw van de Meursingfabriek vergraven, of de gebouwen bevonden zich buiten het onderzoeksterrein.

De archeologische sporen van na 1850 - veelal bouw- en sloopsporen van de Meursingfabriek - komen volledig met het bekende bronmateriaal overeen.

---

1 Engelhoven van A., en Snieder F, 2005, 8-9

Samenvatting

Mattijs Wijker

Tussen november 2005 en januari 2006 heeft de sectie archeologie van de Gemeente Amersfoort aan het Smallepad, op het terrein van de voormalige Meursingfabriek te Amersfoort, een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek volgde op een vooronderzoek dat in oktober 2005 had plaatsgevonden. Aanleiding voor het onderzoek was de bouw van het nieuwe R.A.C.M. gebouw (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten). Gezien de omgeving was er een redelijke kans op het aantreffen van archeologische resten; het terrein ligt immers tegen het middeleeuwse centrum van Amersfoort aan.

Ondanks de bouw van de Meursingfabriek bleek de ondergrond in minder sterke mate te zijn verstoord dan was verwacht; tussen en onder de verstoringsen waren diverse archeologische sporen en vondsten bewaard gebleven.

Het Meursingterrein is in de tweede helft van de 12de eeuw voor bewoning in gebruik genomen. Er hebben minimaal drie bootvormige boerderijen (type Gasselte B(')) en een vijf-palige structuur gestaan. De boerderijen hadden een ZW-NO orientatie en waren alle minimaal 6,5 meter breed.

De lengte kon bij geen van de boerderijen worden achterhaald.

Aan de noordzijde van één van de boerderijen is een deel van een erfgreppel gevonden. De vijf-palige structuur is uit dezelfde periode als de boerderijen. Tot welk erf deze spieker/hooiberg heeft behoord is niet duidelijk. De bewoningsfase was van korte duur; uit de aardewerkvondsten blijkt dat de

boerderijen rond 1200 zijn gesloopt.

In het westelijk deel van het terrein is, evenwijdig aan het huidige Smallepad, een deel van een weg gevonden. Op een smalle strook grond tussen een tweetal sloten, zijn karrensporen aangetroffen, zichtbaar als lichtgrijze, langwerpige banen. Ze lagen op een onderlinge afstand van ongeveer 1,35 meter. Uit de karrensporen zelf komen geen vondsten, uit de sloten kwam 12de- tot 14de-eeuws materiaal. Het is zeer verleidelijk in deze weg een middeleeuwse voorganger van het Smallepad te zien.

Na de bewoningsfase werd het terrein voor agrarische doeleinden gebruikt. Over het gehele terrein zijn langgerekte stroken omgespitte grond (grondverbeteringsporen) aangetroffen. Het omspitten gebeurde om de grond te bemesten en dus vruchtbaarder te maken. Verschillende sloten zorgden in deze periode voor de ontwatering van het terrein.

Het oostelijk deel van het terrein, aan de kant van de Eem, was laag en nat. Hier is een aantal waterlopen aangetroffen (enkele van natuurlijke oorsprong) die een belangrijke functie hebben gehad bij de ontwatering van Amersfoort en met name het gebied ten NW van de stad. Aan het begin van de 15de eeuw is de laatste waterloop gedempt waarna het terrein aan deze kant meerdere malen is opgehoogd.

Uit de periode daarna resteren weinig archeologische sporen, van de uit de historische bronnen bekende bleek en lakenindustrie is niets aangetroffen.

In 1866 werd op het terrein de stoomweverij van Bonnike gebouwd. Deze ging vrij snel failliet en in 1885 kocht de Amsterdamse scheepsbouwer Meursing het gebouw om er een moderne broodfabriek op stoom-

kracht in te richten. Van de fabriek zijn over het gehele terrein sporen aangetroffen, deze zijn tijdens het onderzoek grotendeels (op een beerput en een houten afvoer na) buiten beschouwing gelaten.

afbeelding 47, het profiel van één van de proefsleuven wordt getekend. Op de achtergrond zijn de daken van de Koppelpoort te zien.

Archeologische perioden

Steentijd	300.000 - 2000 v. Chr.
- Paleolithicum (Oude steentijd)	300.000 - 8800 v. Chr.
- Mesolithicum (Midden Steentijd)	8800 - 4900 v. Chr.
- Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	5300 - 2000 v. Chr.
Bronstijd	2000 - 750 v. Chr.
IJzertijd	750 - 50 v. Chr.
Romeinse Tijd	50 v. Chr. - 450 na Chr.
Middeleeuwen	450 - 1500 na Chr.
- Vroege Middeleeuwen	450 - 1000 na Chr.
- Merovingische tijd	525 - 725 na Chr.
- Karolingische tijd	725 - 900 na Chr.
- Late Middeleeuwen	1000 - 1500 na Chr.
Nieuwe Tijd	1500 - heden

Literatuur

- Archief N.V. Biscuitfabrieken Meursing,
Archief Eemland
- Baart, J., 1977: *Opgravingen in Amsterdam 20 jaar stadskernonderzoek*, Haarlem.
- Bakker, H. de, en J. Schelling, 1989: *Systeem voor bodemclassificatie voor Nederland: de hogere niveaus*, Wageningen.
- Bartels, M., 1999: *Steden in Scherven, Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel*, Amersfoort.
- Bemmel, A. van., 1760: *Beschrijvinge der stad Amersfoort*, Utrecht.
- Bitter, P., 1995: *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*, Wageningen.
- Bitter, P., 1997: *Wonen op niveau: Archeologie, bouwhistorie en historie van twee percelen aan de Langestraat*, (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie, nr. 5), Alkmaar
- Bosch, J.H.A., P. Cleveringa en T. Meijer, 2000: The Eemian stage in the Netherlands: history, character and new research, *Geologie en Mijnbouw*, in: *Netherlands Journal of Geosciences* 79, 2/3, pp. 135-145.
- Brongers, J.A., en W.J. van Tent, 1981: Gedachten over het ontstaan en de eerste ontwikkeling van Amersfoort naar aanleiding van archeologisch/geologische waarnemingen in de binnenstad, in: *FleHITE 13, nr. 4*, pp. 64-77.
- Brongers, J.A., 1998: *Historische Encyclopedie van Amersfoort*, Arnhem.
- Bruijn, A., T. Hoekstra en H. van Beuningen, 1979: *Pottersvuren langs de Vecht: aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, (Rotterdam papers 3) Rotterdam.
- Clevis, H., en J. Kottman, 1989: *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Deventer.
- Clevis, H., en M. Smit (red.), 1990: *Verscholen in vuil. Vondsten uit Kamper bodem*, Kampen.
- College voor Archeologische Kwaliteit, 2004: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 2.2*, Amsterdam.
- Diepeveen-Jansen, M. en J. Kaarsemaker, 2004: *Publicatiewijzer voor de archeologie*, Amsterdam.
- Donat, P.: Die hochmittelalterlichen Häuser der Art Gasselte B., in: Mührenberg, D., W. Müns en O. Pelc (red.), 1993: *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum, eine Festschrift für Günter P. Fehring*, herausgegeben von Manfred Gläser, Rostock, pp. 391-396
- Engelenhoven, A., en F.M.E. Snieder, 2005: *Middeleeuwse huizen in Amersfoort*, Bussum.

- Halbertsma, H., 1959: *Zeven eeuwen Amersfoort*, Amersfoort.
- Herwijnen, G. van, C. van de Kieft, J.C. Visser en J.G. Wegner (red.), 1982: *Historische stedenatlas van Nederland. Aflevering 2. Amersfoort*, Delft.
- Janssen, H.L., 1983: Metaal, in: H.L. Janssen (red.), *Van Bos tot stad, opgravingen in 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch, 249-270.
- Kleyn, J. de., 1986: *Volksaardewerk in Nederland sedert de Late Middeleeuwen*, Lochem.
- Krauwel, M., 1989: Waterlopen, oude wegen en nieuwe ontginningen. Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van een nederzetting aan de Eem, in: J.A. Brongers, B.G.J. Elias en R.M. Kemperink (red.): *Amersfoortse opstellen*, Amersfoort, 11-24.
- Krauwel, M., 1990: Amersfoort, van voorde in de Amer tot stad aan de Eem, in: H. Sarfatij (red.), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam, 83-85.
- Krauwel, M., en F.M.E. Snieder (red.), 1994: *Nering en Vermaak. De opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*, Utrecht.
- Leyden, F., 1941: Het ontstaan van Amersfoort, in: *Tijdschrift van het Nederlands Aardrijkkundig Genootschap*, 2e serie, nr. 53, 603-626.
- Morel, J.-M.A.W., 2004: De stadsplattegronden van Amersfoort, in: *FleHITE. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken 2004 V*, Amersfoort, pp. 82-126.
- Provincie Utrecht, 2002: *Geologie van de Provincie Utrecht*, (cd-rom).
- Rootselaar, W.F.N. van., 1878: *Amersfoort 777-1580*, Amersfoort.
- Slothouwer, G.J., 1899: *Uit het hartje van Nederland. Geïllustreerde wandelgids van Amersfoort & omstreken*. Amersfoort.
- Stiboka, 1966: *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 26 West Harderwijk en blad 32 West Amersfoort*, Wageningen.
- Stiboka/RGD, 1977: *Geomorfologische kaart van Nederland schaal 1:50.000*, Wageningen.
- Teters, J., 2004: *De geschiedenis van de Eemhaven. Een bedrijvig stukje Amersfoort*. (scriptie), Amersfoort.
- Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw)*, Amsterdam.

Archeologisch Centrum

Gemeente Amersfoort

Langegracht 11, 3811 BT Amersfoort

Telefoon (033) 463 77 97 Fax (033) 463 03 32

E-mail: archeologie@amersfoort.nl

Internet: www.amersfoort.nl/archeologie

ISSN: 1872-5945